

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Henry Johansson

Hur kunde det gå så fel?

*- en studie av hur domen i Appojaurefallet
rämnade bara för att Quick tog tillbaka sitt
erkännande*

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Per Ole Träskman

Termin för examen: VT 2013

Innehåll

SUMMARY	2
SAMMANFATTNING	4
FÖRORD	6
FÖRKORTNINGAR	7
1 INLEDNING	8
1.1 Bakgrund	8
1.2 Syfte och frågeställning	8
1.3 Metod och material	8
1.4 Avgränsningar	9
1.5 Disposition	10
2 RÄTTSSÄKERHET	11
2.1 Definition	11
2.2 Bestämmelser och principer av betydelse för rättssäkerheten	13
2.2.1 Fri bevisprövning	13
2.2.2 Fri bevisvärdering	15
2.2.3 Beaktande av Europakonventionen	16
2.2.3.1 Oskuldspresumtionen	16
2.2.3.2 Principerna om kontradiktion och parternas likställdhet	16
2.2.3.3 Rätten till tystnad och rätten att inte behöva bidra med bevisning mot sig själv	17
3 BEVISNING	19
3.1 Allmänt	19
3.2 Bevisbörda	20
3.3 Beviskrav	24
3.4 Rättens ansvar för bevisningens fullständighet	27
4 BEVISVÄRDERING	30
4.1 Allmänt	30
4.2 Hypotesmetoden	31

4.3	Fastställande av utsagors bevisvärde	32
4.3.1	Strukturering av bevisningen	33
4.3.2	Bestämning av bevisvärdet	34
4.3.3	När bevisvärdet upp till beviskravet?	35
4.4	Särskilt om erkännande	36
4.4.1	Prövning av erkännande	37
4.4.2	Vid återtaget erkännande	38
4.4.3	Erkännandets roll vid uppnåendet av kravet på en fullständig utredning	39
5	RÄTTSFALLSANALYS APPOJAUREFALLET	43
5.1	Referat	43
5.2	Den ordinarie rättsprocessen	44
5.2.1	Åtal	44
5.2.2	Åberopad utredning	44
5.2.3	Tingsrättens dom	45
5.3	Resning	46
5.3.1	Rättsliga utgångspunkter	46
5.3.2	Resningsansökan	47
5.3.2.1	Om i domen antecknade uppgifter och överväganden	49
5.3.2.2	Övrig bevisning	53
5.3.3	Försvarets yttrande om resningsansökan	53
5.3.4	Hovrättens resningsbeslut	56
5.4	Ny rättegång	57
5.5	Diskussion	57
5.5.1	Den ursprungliga brottsutredningen	57
5.5.2	Hur förhåller sig rättens bevisvärdering till rättssäkerheten?	58
5.5.3	Försvarens roll	61
6	ANALYS OCH SLUTSATSER	63
6.1	Rättvis rättegång?	63
6.2	Vad bör domstolarna göra framöver för att minska risken för felaktiga domar?	65
6.3	Avslutning	68
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	69
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	73

Summary

Thomas Quick, now Sture Bergwall, has been called the worst serial killer in Sweden's history. That picture is now falling apart. Since Thomas Quick retracted his confessions he has practically been cleared from all eight murders he was convicted for.

The purpose of this essay is to investigate how the judgement in the Apojauere case could fall apart only because the defendant retracted his confession. Did the court in some way fall short in its evaluation of the evidence? In the essay's analysis section I will try to explain how these failings could arise and how they are best avoided in the future. The centre of gravity of the review is on the aspect of rule of law.

The essay's overall questions are: How could it go so wrong? And how do we make sure it does not happen again? Focus is on the court's role and responsibility in the matter but also the prosecutor's and police's roles and responsibilities are discussed. The essay's starting point is the defendant's right to a fair trial and its purpose is to conclude if Quick received one.

The essay concludes the following:

- Material that spoke for the defendant's innocence was left out in the preliminary enquiry report.
- The police interrogation was not properly conducted.
- Police and prosecutor lacked in objectivity.
- The prosecutor's account of the police investigation was incomplete and did not, in some parts, fulfil the requirement of objectivity stated in The Swedish Code of Judicial Procedure, chapter 23, section 4.
- The court did not conduct a structured evaluation of evidence and therefore did not take into consideration possible sources of error and warning signs in the defendant's statement.
- The court did not conduct an independent examination of the confession's value.
- The court did not fulfil its obligation to make certain that the case is investigated according to what its nature requires.
- Despite the defence counsel's passiveness is the room for criticism pertaining to the counsel's effort limited.
- The defendant's right to a fair trial were not provided for.
- If the case had been properly handled, then the defendant probably would have been cleared from the beginning.

Some suggestions of improvement are then made:

- The courts should to a greater extent see that the objectivity is satisfactory through their material directions of proceedings.

- The courts should to a greater extent examine the preliminary investigation.
- The courts should conduct an independent and structured evaluation of the evidence that include an examination of a statement's origination.

Sammanfattning

Thomas Quick, numera Sture Bergwall, har kallats Sveriges värste seriemördare. Nu krackelerar den bilden. Sedan Thomas Quick tog tillbaka sina erkännanden har han praktiskt blivit friad från samtliga åtta mord han blivit dömd för.

Syftet med framställningen är att utreda hur domen gällande Appojaurefallet kunde rämna bara för att den tilltalade Thomas Quick tog tillbaka sitt erkännande. Mer konkret är syftet att utreda om rätten på något vis brustit i värderingen av bevisen. Framställningens analysdel kommer sedan försöka förklara hur dessa brister har uppkommit och hur de bäst undviks i framtiden. Tyngdpunkten av granskningen är lagd på rättssäkerhetsaspekteten.

Framställningens övergripande frågor är: Hur kunde det gå så fel? Och hur försäkrar vi oss om att det inte blir fel igen? Huvudfokus är på rättens roll och ansvar i ärendet, men även åklagarens och polisens roller och ansvar berörs. Framställningen tar avstamp i rätten till en rättvis rättegång och syftar att besvara om Quick kan anses ha fått en.

Sammanfattningsvis kan på basis av det som berörts i framställningen konstateras följande:

- Material som talade för den tilltalades oskuld utelämnades i förundersökningsprotokollet.
- Förhören var inte kompetent genomförda.
- Polis och åklagare brast i objektivitet.
- Åklagarens redovisning av utredningsmaterialet var ofullständig och motsvarade i vart fall i vissa delar inte objektivitetskravet i 23 kap. 4 § RB.
- Rätten gjorde inte en strukturerad bevisprövning och beaktade därmed inte möjliga felkällor och varningssignaler i den tilltalades berättelse.
- Rätten gjorde inte en självständig prövning av erkännandets värde.
- Rätten fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet.
- Även om försvararens passiva hållning kan ifrågasättas är utrymmet för kritik avseende försvararens insatser begränsat.
- Den tilltalades anspråk på en rättvis rättegång tillgodosågs inte.
- Om målet hade hanterats på ett korrekt sätt skulle den tilltalade sannolikt ha frikänts.

Några förslag på förbättringar görs sedan:

- Rätten bör i högre grad tillse att objektiviteten blir tillfredsställande genom dess materiella processledning.

- Rätten bör i högre grad granska förundersökningen.
- Rätten bör göra en självständig och strukturerad bevisvärdering som bland annat innehåller en prövning av en utsagas uppkomstbetingelser.

Förord

Jag vill ta tillfället i akt att tacka några personer som betytt mycket för mig under utbildningen.

Min handledare professor Per Ole Träskman; tack för goda synpunkter och råd under skrivandet av detta examensarbete.

Min mentor tidigare överåklagare Sven-Erik Alhem; tack för inspirationen till att skriva om Thomas Quick-ärendet. Tack för förslag till upplägg av uppsatsen, för nya perspektiv och all tid och allt arbete du har lagt ner för att hjälpa mig, både under skrivandet av detta examensarbete och tidigare under utbildningen.

Min mentor advokat Henrik Willquist; tack för all hjälp, inspiration och för dina råd och stöd både under skrivandet av examensarbetet och särskilt tidigare under utbildningen.

Jag vill också tacka jur. stud. Jonas Alm för att ha korrekturläst uppsatsen.

Malmö i augusti 2013

Henry Johansson

Förkortningar

Ds	Departementsserien
Europakonventionen	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
HD	Högsta domstolen
JFT	Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland
JK	Justitiekanslern
JT	Juridisk tidskrift
N	notis
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avdelning I
NJA II	Nytt Juridiskt Arkiv, avdelning II
p.	punkt
Prop.	Regeringens proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
SOU	Statens Offentliga Utredningar
st	stycke
SvJT	Svensk Juristtidning
TR	Tingsrätt

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Thomas Quick¹, numera Sture Bergwall, har kallats Sveriges värste seriemördare. Nu krackelerar den bilden. Sedan Thomas Quick tog tillbaka sina erkännanden har han praktiskt blivit friad från samtliga åtta mord han blivit dömd för.²

Jag har valt att fördjupa mig i ”Fallet Quick” för det är ett unikt och aktuellt debattämne. Justitieministern säger att fallet är en rättsskandal och Justitiedepartementet förbereder i detta nu en granskning som kan bli verklighet redan höst 2013. Inspirerad av detta och journalistiska redogörelser om fallet beslutade jag mig för att göra min egen granskning. Frågorna är de samma som justitieministern ställt sig. Hur kunde det gå så fel? Och hur försäkras vi oss om att det inte blir fel igen?

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med framställningen är att utreda hur domen gällande Appojaurefallet kunde rämna bara för att den tilltalade Thomas Quick tog tillbaka sitt erkännande. Mer konkret är syftet att utreda om rätten på något vis brustit i värderingen av bevisen. Framställningens analysdel kommer sedan försöka förklara hur dessa brister har uppkommit och hur de bäst undviks i framtiden. Tyngdpunkten av granskningen är lagd på rättssäkerhetsaspekteten.

Syftet leder fram till följande frågeställningar:

- Hur förhåller sig rättens bevisvärdering till rättssäkerheten?
- Vad innebär rätten till en rättvis rättegång och kan Quick anses ha fått en?
- Vad kan domstolarna göra framöver för att minska risken för felaktiga domar?

1.3 Metod och material

Framställningen bygger på rättsdogmatisk metod, vilket innebär en granskning av traditionella rättskällor såsom lagtext, förarbeten, praxis och doktrin. Journalistiska redogörelser har använts för att skapa mig en

¹ Thomas Quick heter numera Sture Bergwall. För att undvika missförstånd och för enhetlighetens skull kommer jag genomgående använda namnet Thomas Quick i framställningen.

² I Appojaurefallet och Zelmanovitsfallet väntar vi fortfarande på att tingsrätten formellt ska meddela frikännande dom.

bakgrund i ämnet. Rörande Appojauremålet har tingsrättens dom, åklagarens resningsansökan, advokatens yttrande om resningsansökan, hovrättens resningsbeslut och åklagarens beslut att lägga ner åtalet granskats. I viss mån har förundersökningsprotokollet innehållandes bland annat stämningsansökan och förhörprotokoll gått igenom.

Materialet har inhämtats främst genom sökningar på databaserna Zeteo, Karnov, InfoTorg, Artikelsök och universitetets sökdatas Lovisa. En del material så som förundersökningsprotokoll, domar, beslut, resningsansökningar, förklaringar och pressmeddelanden har inhämtats direkt från respektive myndighetshemsida. Om inte detta har varit möjligt har handlingarna begärts ut genom mail- eller telefonkontakt.

1.4 Avgränsningar

Framställningen är inom straffprocessens område och det är enbart rättens bevisvärdering i brottmålsförfarandet som har berörts. Fokus ligger på den tilltalades erkännande och hur rätten värderade det.

Det finns mycket material skrivet om ”Fallet Quick” och det är inte möjligt att inom ramen för denna framställning behandla allt. Därför har arbetet avgränsats till att enbart behandla ett av Quickfallen. Det fall som valts ut är Appojaurefallet eftersom det är ett av två Quickfall³ där åklagaren ansökte om resning vilket är ovanligt.

Fallen med Thomas Quick har varit inspirationen till framställningen och är alltså vari utgångspunkten för arbetet har tagits. Ett kvalitativt urval har således gjorts och det finns inga anspråk på att fullt ut bedöma de svenska domstolarnas bevisvärdering gällande erkännanden.

Vidare har utredningen begränsats genom att inte omfatta en djupgående granskning av förundersökningsprotokollen eftersom en sådan inte tillåter sig inom tidsramen för denna framställning. Istället har huvudsakligen resningsansökningen konsulterats, som i sin tur gör hänvisningar till förundersökningsprotokollet.

Avsnitten om rättssäkerhet och bevisprövning har mer av en bakgrundskaraktär och därmed görs inga anspråk på att dessa avsnitt ska vara heltäckande. Istället tas i dessa avsnitt endast upp saker som kan öka förståelsen för analysen av Appojaurefallet.

Jag har avstått från att vidareutveckla frågan om hur psykologiskt sakkunniga och deras utlåtanden värderas. Vidare har jag avstått från att diskutera rättspsykiatriens roll i varför det gick som det gjorde i Quickfallen. Nämda frågor är sammankopplade eftersom en psykologiskt sakkunnig kommenterade och värderade de terapimetoder som Quick behandlades

³ Det andra Quickfallet där åklagaren ansökte om resning är Zelmanovitsfallet.

med. Dessa frågor är alltför stora för att rymmas inom ramen för framställningen och kommenteras endast i viss mån.

1.5 Disposition

Framställningen är disponerad så, att den inleds med ett avsnitt om rättssäkerhet och en översikt över straffprocessuella bestämmelser och principer av betydelse för rättssäkerheten. Därefter följer en redogörelse för bevisprövning i brottmål. En rättsfallsanalys bestående av dels ett referat, dels en diskussion genomförs sedan. Avslutningsvis analyseras resultatet och förslag till förbättringar av rättens bevisvärdering presenteras.

2 Rättssäkerhet

2.1 Definition

”Sveriges domstolar har rättssäkerheten som sitt viktigaste övergripande mål” står det att läsa på Sveriges domstolars hemsida. Alla mål och ärenden ska handläggas på ett rättssäkert och effektivt sätt.⁴

Trots att begreppet rättssäkerhet ofta används i rättsliga sammanhang förekommer i princip inte några tydliga definitioner av vad som menas. Innebörden verkar tas för given. Begreppet finns inte heller upptaget i Svenska Akademiens ordlista eller i ordboken Juridikens termer som används flitigt av jurister. I Svensk ordbok utgiven av Svenska akademien ges förklaringen ”rättsordning som ger den enskilde medborgaren ett visst mått av frihet och skydd mot övergrepp från andra medborgare el. från samhället självt”.

Även om ingen tydlig definition av begreppet finns återkommer vissa kriterier i de flesta rättsvetenskapliga diskussionerna. Några kriterier som associeras med rättssäkerhet är förutsebarhet, legalitet och objektivitet vid rättstillämpningen; särskilt när det gäller förhållandet mellan den enskilde och staten.

Peczenik menar att rättssäkerhetsbegreppet är ett omstritt begrepp som måste underkastas en närmare analys. Enligt Peczenik har rättssäkerhetsbegreppet sin utgångspunkt i rättsstaten. Typiskt för denna är att en medborgare åtnjuter ett rättsligt skydd både mot enskilda och mot staten själv. Rättsstaten förhåller sig till rättssäkerheten genom att maktutövningen och rättskipningen i hög grad följer rättsreglerna. Enligt Frändberg främjas i det sammanhanget följande fyra olika grundvärden: rättssäkerhet, rättslikhet (icke-diskriminering), rättstrygghet (skydd mot våld) och öppenhet (”accessibility” – rättstillgänglighet). Följaktligen uppvisar maktutövningen och rättskipningen i en rättsstat en hög grad av förutsebarhet. En hög grad av formell rättssäkerhet föreligger.⁵

Rättssäkerhetens krav på förutsebarhet tävlar emellertid enligt Peczenik även med andra värden. Eftersom rättssäkerheten ofta uppfattas som rättstillämpningens övergripande mål (jfr Sveriges domstolar) är det följaktligen naturligt att definiera rättssäkerhet som innebärande något mer. Peczenik menar att rättstillämpningens förutsebarhet måste jänkas samman med etik och rättvisa eftersom rättssäkerheten förlorar sin poäng om myndigheterna agerar oetiskt eller orättvist. Med detta menas en ”materiell rättssäkerhet”.⁶

⁴ Sveriges domstolars hemsida.

⁵ Peczenik (1995), s. 50 ff.

⁶ Peczenik (1995), s. 60 f och 91 f.

Den materiella rättsstaten ger medborgarna mer än bara formell rättssäkerhet. Den ställer krav på etisk godtagbarhet och garanterar därigenom ett minimum av mänskliga och medborgliga fri- och rättigheter. Peczenik tar upp exemplet med tyska judar som under Hitlers välde, på grund av då gällande lagar, kunde förutse att de skulle förföljas, men att det vore absurt att jämställa denna förutsebarhet med rättssäkerhet.⁷

Frändberg och Jareborg hävdar i motsats till Peczenik att rättssäkerheten – det vill säga förutsebarheten av rättstillämpningen – måste skiljas från den gällande rättens innehåll.⁸ De ansluter sig därmed till det Peczenik kallar formell rättssäkerhet. Frändberg definierar rättssäkerhet med det kortfattade och klara begreppet ”förutsebarhet i rättsliga angelägenheter”, som han menar är väl förankrat i det juridiska språkbruket.⁹

En del jurister önskar inbegripa olika konkreta krav på rättsordningens innehåll i rättssäkerhetsbegreppet.¹⁰

Sveriges Advokatsamfunds rättssäkerhetsprogram gör ett försök att definiera rättssäkerhetsbegreppets övriga komponenter utöver kravet på förutsebarhet.¹¹ Beyer sammanfattar programmets definition på följande vis: ”Rättssäkerhet föreligger alltså när vissa livsvärden – livet, kroppslig integritet, personlig rörelsefrihet, yttrandefrihet, förenings- och församlingsfrihet, egendom m.m. – skyddas mot statsmaktens ingripanden genom regler som har karaktären av lag och som garanterar förutsebarhet för medborgarna.”¹² Enligt programmet grundar sig rättssäkerheten på fem huvudprinciper: legalitetsprincipen, objektivitetsprincipen, rätten till domstolsprövning, kravet på avgörande inom rimlig tid och offentlighetsprincipen.¹³

Axbergers uppfattning är: ”Rättssäkerhet används snarast som ett samlingsbegrepp vilket sammanfattar ett antal framför allt straffprocessuella men även vissa förvaltningsrättsliga principer. Dessa principer kan ledas tillbaka till vissa grundläggande värden. Rättssäkerheten sammanfattar det juridiska skyddet för dessa värden... (Det finns) band som knyter samman rättssäkerheten med fri- och rättighetstänkandet.”¹⁴

Enligt dåvarande justitiekanslern Lambertz kan rättssäkerhet beskrivas som ”den säkerhet för enskilda som en god och förutsebar rättsordning ger och vars yttersta garanti är att ingen döms för brott utan fullt bevis”. Mot rättssäkerheten ställs rättstryggheten som Lambertz beskriver som ”den trygghet som består i att samhället tar sitt ansvar för att människor ska slippa bli utsatta för brott och att alla rimliga åtgärder vidtas för att

⁷ Peczenik (1995), s. 97.

⁸ Frändberg, JT 2000-01, s. 271 och Jareborg (1992), s. 90.

⁹ Frändberg, JT 2000-01, s. 271.

¹⁰ Beyer i Festskrift till Gotthard Calissendorff (1990), s. 22.

¹¹ Sveriges Advokatsamfund Rättssäkerhetsprogram (1988), s. 3.

¹² Beyer i Festskrift till Gotthard Calissendorff (1990), s. 28.

¹³ Sveriges Advokatsamfund Rättssäkerhetsprogram (1988), s. 4 ff.

¹⁴ Axberger (1988), s. 146 f.

brottslingar ska fångas och dömas”.¹⁵ Denna avvägning återspeglas i domstolarnas mål att handlägga alla mål och ärenden både på ett rättssäkert och effektivt sätt.

Rättssäkerhetsbegreppet är som sagt omstritt och kan inte sägas ha någon given betydelse. Termen används i mycket skilda begrepp och att komma fram till en enda definition går inte. Den fortsatta diskussionen har utelämnats i denna framställning. Jag kan i alla fall konstatera att begreppet anses omfatta ett förutsebarhetskrav.

I framställningen har jag valt att ansluta mig till den vidare syn av rättssäkerhetsbegreppet som bland annat Sveriges Advokatsamfund och Axberger förespråkar; nämligen rättssäkerheten som ett samlingsbegrepp över principer och krav som kan ledas tillbaka till vissa grundläggande fri- och rättigheter.

2.2 Bestämmelser och principer av betydelse för rättssäkerheten

Nedan följer ett urval av bestämmelser och principer av betydelse för rättssäkerheten.

2.2.1 Fri bevisprövning

I 35 kap. 1 § 1 st RB stadgas principen om fri bevisprövning som anses vara det nav kring vilket rättegångsförfarandet bör vara uppbyggt.¹⁶ Paragrafen lyder: ”Rätten skall efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat.” Begreppet bevisprövning omfattar även begreppen bevisföring och bevisvärdering.¹⁷ Med principen om fri bevisprövning menas att det inte finns någon begränsning för vilka kunskapskällor som får användas för att bevisa det som påstås ha hänt och att rätten inte är bunden av legala regler vid sin bevisvärdering. Det sistnämnda betyder inte att rätten får genomföra bevisvärderingen utifrån sin egen subjektiva uppfattning utan denna måste stödjas på objektivt godtagbara skäl.¹⁸

Med principen om fri bevisföring menas att det i princip inte finns några begränsningar för vilka bevis som part får anföra för att styrka sin sak. Det finns till exempel inget förbud mot att ta upp utsagor som åtkommit på olämpligt eller olagligt vis även om tillkomstsättet kan påverka vilket värde som fästs på beviset.¹⁹

¹⁵ Lambertz, Göran, Ny lag behövs för att stärka rättssäkerheten, DN Debatt, 2009-11-13.

¹⁶ SOU 2001:103, s. 80.

¹⁷ Lindell m.fl. (2005), s. 397.

¹⁸ SOU 1938:44, s. 377 f och JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 40.

¹⁹ Schelin (2007), s. 19 f.

Trots avsaknaden av direkta ”bevisförbud” har den fria bevisföringen ändå vissa begränsningar. Till exempel även om en utsaga som åtkommit på ett klart otillbörligt sätt inte är förbjuden att ta upp som bevis kan det argumenteras för att upptagandet kränker den tilltalades rätt till en rättvis rättegång och rätten till tystnad enligt artikel 6 Europakonventionen.²⁰

Omedelbarhetsprincipen, stadgad i 30 kap. 2 § RB, innebär att rätten är bunden av det material som presenterats i målet och kan således inte gå utöver detta vid bevisvärderingen.²¹ I lagmotiven står det dock att rätten är skyldig att självständigt beakta de omständigheter som talar till den tilltalades förmån oavsett vad den tilltalade anför till sitt försvar.²² Mer om detta i avsnitt 3.4 om *Rättens ansvar för utredningens fullständighet*. Tanken bakom omedelbarhetsprincipen är att rätten ska ges en god möjlighet att överblicka och värdera hela det samlade bevismaterialet under en koncentrerad²³ huvudförhandling. Enligt Ekelöf är en konsekvens av omedelbarhetsprincipen att det är förbjudet för rätten att använda sitt privata vetande till grund för domen.²⁴

Muntlighetsprincipen, stadgad i 46 kap. 5 § RB, som har nära samband med omedelbarhetsprincipen, innebär att huvudförhandlingen som huvudregel ska vara muntlig. Det huvudsakliga syftet med muntlighetsprincipen är att säkerställa en god bevisvärdering genom att underlätta kommunikationen mellan parterna i rättegången.²⁵

Principen om bevisomedelbarhet, stadgad i 35 kap. 8 § RB, innebär att bevisning i möjligaste mån ska komma rätten tillhanda i oförmedlat skick. Syftet med principen om bevisomedelbarhet är att öka möjligheterna att få personers trovärdighet och deras uppgifter belysta. Vidare kan rätten till kontradiktion tillgodoses och kraven om en ”rättvis rättegång” (fair trial) i Europakonventionen uppfyllas.²⁶

Principen om det bästa bevismaterialet, stadgad i 36 kap. 16 § 2 st RB, innebär att om en och samma kunskapskälla kan utnyttjas på mer än ett sätt ska det bevismedel som medför den säkraste bevisningen användas. Målet bör vara att använda det bevismedel som gör en bevisedja så kort som möjligt eftersom ju färre led den innehåller desto säkrare blir den. I situationer det finns flera sätt att lägga fram bevisning har rätten den slutliga bestämmanderätten över vilket bevismedel som ska användas. I praktiken kan det dock antas att parterna har ett avgörande inflytande över bevisföringen och bär därmed också ansvaret för att bästa bevisen presenteras.²⁷

²⁰ Schelin (2007), s. 19 f.

²¹ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 27 f.

²² SOU 1938:44, s. 479.

²³ Omnämnd i SOU 2001:103, s. 213 som ”Principen om koncentration”.

²⁴ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 27 f.

²⁵ Schelin (2007), s. 26.

²⁶ Schelin (2007), s. 27.

²⁷ Schelin (2007), s. 27.

Processens övergripande mål är att åstadkomma materiellt riktiga avgöranden.²⁸ Principerna om omedelbarhet och muntlighet anses utgöra de bästa garantierna för en godtagbar värdering av framlagda bevis.²⁹

2.2.2 Fri bevisvärdering

Med principen om fri bevisvärdering menas att det inte finns några legala regler för hur bevis ska värderas. Även om värderingen är fri ger lagförarbetena uttryck för vissa principer som rätten ska rätta sig efter vid bevisprövningen.³⁰ Principerna kan sammanfattas på följande vis:³¹

- *Objektivitetskravet.* Bevisprövningen får inte grundas på en rent subjektiv uppfattning utan måste stödjas på skäl som kan godtas av förståndiga personer.³²
- *Analyskravet.* Bevisprövningen får inte grundas på totalintrycket av det föreliggande materialet.
- *Redovisningskravet.* Domaren måste i domskälen redovisa de olika grunder på vilka han stöder sin övertygelse.
- *Materialbegränsningskravet.* Domaren är vid bevisprövningen begränsad till materialet i rättegången, dock hindrar detta inte att han tar hänsyn till notoriska fakta och erfarenhetssatser som han känner till.

Dessa allmänna principer har sedan utvecklats i doktrinen och i kapitel 4 om *Bevisvärdering* ges en kort redogörelse av vad som sagts.

Några regler för hur olika bevismedel förhåller sig till varandra finns inte. Det är å andra sidan naturligt att en viss typ av bevis generellt torde tillskrivas ett högre bevisvärde än andra typer av bevis. Till exempel kan det antas att kriminaltekniska bevis, som DNA-bevis eller fingeravtryck, har ett högre bevisvärde än vittnesbevisning. Att bevisvärderingen är fri innebär dock just att det inte finns någon rangordning och att domaren i princip är fri att själv avgöra vilket bevisvärde ett visst bevis ska få.³³

Domaren är som sagt inte helt fri i sin bevisvärdering och förutom nämnda principer tillgodoses den enskildes rättssäkerhetsintressen på en rad andra sätt. Hela grundförutsättningen för rättsordningen är att ”lika fall ska bedömas lika” och ingen oskyldig ska riskera att fällas för brott. Vidare finns visst skydd i att åklagaren har hela bevisbördan och att bevisningen måste nå upp till en viss styrka för att fällande som ska få meddelas. Slutligen kan nämnas att domarens bevisprövning även kontrolleras till viss del av att en part nästan alltid har en rätt att få sin sak, inklusive bevisvärderingen, prövad också i hovrätten.³⁴

²⁸ Se bl.a. SOU 1926:32, s. 26.

²⁹ Schelin (2007), s. 27 f.

³⁰ SOU 1926:32, s. 255 och SOU 1938:44, s. 377 f.

³¹ Lindell m.fl. (2005), s. 398.

³² Se även NJA II 1943 s. 444.

³³ Schelin (2007), s. 23.

³⁴ Schelin (2007), s. 23.

2.2.3 Beaktande av Europakonventionen

I Sverige gäller Europakonventionen som lag sedan 1995.³⁵ I dess artikel 6 p. 1 framgår att var och en skall, vid prövningen av en anklagelse mot honom för brott, vara berättigad till en rättvis och offentlig rättegång inför en opartisk domstol. En så kallad "fair trial" innefattar, enligt Europadomstolens praxis, bland annat försvarets rätt till handlingar som domstolen grundat sitt avgörande på och den tilltalades rätt till tystnad och att inte producera bevis mot sig själv.³⁶ Nedan kommer en del principer som härrör ur Europakonventionens artikel 6 att behandlas.

2.2.3.1 Oskuldspresumtionen

Oskuldspresumtionen gäller som överordnad princip för hela den samlade "rättskedjan"³⁷. Principen innebär att var och en som anklagas för brott ska i rättslig mening betraktas som oskyldig tills hans eller hennes skuld har bevisats. Oskuldspresumtionen följer direkt ur artikel 6 p. 2 i Europakonventionen men som oskriven lag har den haft gammal hävd i svensk rätt även innan Europakonventionen inkorporerades.³⁸ Av oskuldspresumtionen följer även att åklagaren bär bevisbördan, att domare inte får hysa några förutfattade meningar om den tilltalades eventuella skuld och att den tilltalades uttalanden inte får tolkas som ett erkännande om den tilltalade inte menat att erkänna brottet.³⁹

2.2.3.2 Principerna om kontradiktion och parternas likställdhet

Kontradiktionsprincipen är inte uttryckligen lagstadgad i RB men har inkorporerats genom artikel 6 p. 1 i Europakonventionen. Principen innebär att rättegångsförhandlingen ska präglas av kontradiktion, det vill säga minst två parter ska stå mot varandra och de ska tillåtas att ta del av varandras yrkanden, grunder, bevisning och argumentation och även ges rätten att bemöta det den andra parten har anfört.⁴⁰

Av artikel 6 p. 3 (d) Europakonventionen framgår att även bevisföringen i en rättegång ska vara kontradiktorisk. Detta innebär att den tilltalade har en rätt att förhöra vittnen som åberopas mot honom och förhöra vittnen under samma förhållande som vittnen åberopade mot honom av åklagaren. Med andra ord har parterna en likställd rätt att lägga fram bevisning och att pröva den bevisning som läggs fram mot honom eller henne. Det är rättens ansvar

³⁵ Danelius (2007), s. 36.

³⁶ Danelius (2007), s. 217 ff.

³⁷ I JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006) benämns uttrycket rättskedjan som "en sammanfattande benämning på de statliga instanser som verkar i processen från att en brottsmisstanke väcks till en dom fälls, vinner laga kraft och verkställs. I rättskedjan ingår således polis, åklagare och domstol samt verkställande organ såsom kriminalvården." När jag framöver använder uttrycket rättskedjan kommer jag att syfta på JK:s definition.

³⁸ Träskman i Festskrift till Lars Welamson (1988), s. 470 och JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 33.

³⁹ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 150 f.

⁴⁰ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 30 ff.

att se till att parterna ges lika goda möjligheter att göra detta. Principen om parternas likställighet kan härledas från rätten till en rättvis rättegång i artikel 6 i Europakonventionen och gäller således inte enbart bevisföringen. Principen stadgar att parterna i en rättegång ska ha samma förutsättningar, de ska vara likställda, och att reglerna och tillämpningen av dessa inte gynnar den ene parten på den andres bekostnad.⁴¹

Europadomstolen har i flera fall granskat om bevisföringen levt upp till de krav som ställs på en rättvis rättegång. Domstolen har bland annat uttalat att all bevisning i princip måste läggas fram inför rätten i den tilltalades närvaro, men så länge försvarets rättigheter har respekterats finns det inget hinder mot att utsagor som avgetts före rättegången accepteras som ensamt bevis. Försvarets rättigheter upprätthålls genom att försvaret får ta del av förhöret och ges en tillräcklig möjlighet att motsäga och utfråga den som vittnat.⁴²

Det kan konstateras att den tilltalade och dess försvarare enligt Europakonventionen ges en rad rättigheter. Dessa rättigheter kan dock efterges av försvaret, antingen aktivt eller på grund av passivitet. Ingen konventionskränkning har alltså skett om dom meddelas på grundval av en utsaga som avgetts före rättegången om försvaret haft möjlighet att begära kompletterande förhör men avstått från det. Anledningen är att passiviteten inte ska kunna gynna försvarare som använder passiviteten som processtaktik.⁴³

2.2.3.3 Rätten till tystnad och rätten att inte behöva bidra med bevisning mot sig själv

Rätten till tystnad och rätten att inte behöva bidra med bevisning mot sig själv är inte uttryckligen stadgade i artikel 6 i Europakonventionen men kan härledas ur bland annat rätten till en rättvis rättegång och oskuldspresumtionen enligt praxis från Europadomstolen.⁴⁴ Utgångspunkten är att en oskyldig person inte ska behöva yttra sig.⁴⁵ Europadomstolen har slagit fast att rätten till tystnad ger den tilltalade ett skydd mot att otillbörligt tvång från myndigheter används för att pressa fram oriktiga erkännanden eller falska utsagor. Syftet med denna rättighet är att bidra till att rättsövergrepp av olika myndigheter undviks. I begreppet tvång ryms även olika former av knep för att få den misstänkte att tala, till exempel användandet av list. Det krävs dock att den misstänkte ska befinna sig i en pressande situation, till exempel vara frihetsberövad, för att rätten till tystnad ska anses ha kränkts. Närvaron av advokat vid förhörstillfället har enligt Europadomstolen ansetts särskilt viktig för avgörandet om förhörspersonen känt ett otillbörligt tvång att yttra sig eller inte. Vidare måste även den misstänkte upplysas redan under det första förhöret om sin rätt till tystnad. Det kan även tilläggas att användandet av en utsaga som

⁴¹ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 30 ff.

⁴² Schelin (2007), s. 35.

⁴³ Schelin (2007), s. 35 f.

⁴⁴ Nowak (2003), s. 233 f.

⁴⁵ Nowak (2003), s. 195 och Träskman, JFT 1993, s. 595 f.

bevis i en rättegång är ett brott mot oskuldspresumtionen om utsagan har tillkommit mot den tilltalades uttryckliga vilja.⁴⁶

För att undvika ett kringgående av reglerna har praxis slagit fast att den misstänktes rätt till tystnad även gäller gentemot personer som inte är en del av rättsväsendet. Således anses även förhör hållna av andra än polis och åklagare underställda kraven i artikel 6. Enligt Europadomstolen omfattas rätten till en rättvis rättegång hela det förfarande som leder fram till rättegången.⁴⁷

⁴⁶ Nowak (2003), s. 233 ff.

⁴⁷ Nowak (2003), s. 233 ff.

3 Bevisning

3.1 Allmänt

Ramarna för straffprocessens utförande finns i rättegångsbalken vars yttersta syfte är att garantera att ingen oskyldig döms för ett brott.⁴⁸ Enligt Bylund upprätthålls detta bland annat genom bevisbördans placering på åklagaren och beviskravets höjd ”utom rimligt tvivel” samt av kravet på offentlighet.⁴⁹ Rättegångsbalkens förfaranderegler har vidare syftena att garantera att lika fall ska behandlas lika och att ta hänsyn till parternas rättssäkerhetsintressen bland annat genom att rätten ges nödvändiga förutsättningar för att göra en tillfredsställande bevisprövning.⁵⁰

Förundersökning ska inledas om det finns ”anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats”.⁵¹ Förundersökningen avslutas med att åklagaren tar beslut i frågan om åtal ska väckas eller inte.⁵² Åtal väcks genom att åklagaren ansöker om stämning hos rätten.⁵³ I stämningsansökan ska åklagaren bland annat uppge den brottsliga gärningen, det vill säga rekvisiten för brottet, med uppgift om tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter som behövs för dess kännetecknande till exempel precisering av mordvapen.⁵⁴ Av åklagarens gärningsbeskrivning måste det framgå vilka faktiska omständigheter som motsvarar de olika objektiva rekvisitmomenten i den uppgivna rättsregeln.⁵⁵ Rättsregelns rekvisit, som åklagaren måste bevisa, kallas även för abstrakta rättsfakta.⁵⁶

Vilka bevis, även kallade bevisfakta, som åberopas och vad som skall styrkas med varje bevis ska också anges i stämningsansökan.⁵⁷ Bevis kan vara partsförhör, vittnesförhör, syn (av till exempel en plats där ett mord påstås ha begåtts) och skriftliga bevis (till exempel analysprotokoll från SKL).⁵⁸ Åklagaren är skyldig att ange bevistema för vartenda bevis. Med bevistema menas det som ska styrkas genom beviset, vilket slutligen alltid är det konkreta rättsfaktumet, gärningsmomentet.⁵⁹ Bevistemat består i sin tur av delteman som tar sin utgångspunkt i de olika delarna i

⁴⁸ SOU 1938:44, s. 22 f, Bylund (1993), s. 38 och Lindell m.fl. (2005), s. 21.

⁴⁹ Lindell m.fl. (2005), s. 21 och 28 f. och Bylund (1993), s. 38.

⁵⁰ Schelin (2006), s. 27.

⁵¹ 23:1 1 st RB. Undantag finns i 2 st vilket är tillämpligt om det är uppenbart att brottet inte går att utreda.

⁵² 23:20 RB.

⁵³ 45:1 RB.

⁵⁴ 45:4 RB.

⁵⁵ Ekelöf, Edelstam och Pauli (2011), s. 177.

⁵⁶ JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 64.

⁵⁷ 45:4 RB och Schelin (2006), s. 32.

⁵⁸ Ej uttömmande uppräknade av olika bevis återfinns i 37-40 kap. RB.

⁵⁹ Ekelöf, Edelstam och Pauli (2011), s. 179 och JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 64.

gärningsbeskrivningen, nämligen gärningsmannskapet, tid och plats för brottet och beskrivning av den brottsliga gärningen.⁶⁰

Hjälpfakta, kallas sådana omständigheter som finns vare sig temat existerar eller inte. De har ingen självständig betydelse för bedömningen av ett rättsfaktum föreligger eller inte, utan har till syfte att tillföra kunskap som gör det möjligt att tolka och bedöma bevisfakta.⁶¹ Indicier är, i likhet med hjälpfakta, indirekta bevis som inte har någon direkt bevisverkan för temat. Exempel på indicier kan vara omständigheter som motiv, hot, tillfälle och våldsbenägenheter, men även spår som hittats på andra platser än på brottsplatsen. Vanligen får indicier sin funktion i samverkan med andra bevis men de kan också vara självständiga om de utgör en sådan struktur att de tillsammans kan anses utgöra ett bevisfaktum. Om en dom ska kunna grundas på indicier krävs det att dessa är så pass många och tillsammans av sådan bevisstyrka att alternativa förklaringar till åklagarens gärningspåstående anses uteslutna. Lindell med flera anser att en indelning mellan bevisfaktum, även kallad direkt bevisning, och indicier, även kallad indirekt bevisning, är överflödigt eftersom all bevisning, oavsett relevans för temat, fordrar bevisvärdering och indelningen är därför mest av praktisk betydelse.⁶²

Även om rätten självmant får inhämta bevisning är huvudregeln att det ankommer på parterna att svara för bevisningen.⁶³ Vilken bevisning parterna kan åberopa är förhållandevis fritt så länge den är relevant.⁶⁴

I delgivningen av stämningen förelägger rätten den tilltalade att uppge vilken bevisning han uppger och vad han vill styrka med varje bevis.⁶⁵ Gärningsbeskrivningen upplyser försvaret om vad som ska bemötas med relevant motbevisning och hur försvaret ska beredas i övrigt.⁶⁶

Gärningsbeskrivningen, alltså grunden för åtalet, utgör navet kring hela den kommande processen och därför är det av yttersta vikt att den utformas korrekt.⁶⁷

3.2 Bevisbörda

Att en part har bevisbördan betyder att denne måste bevisa att en omständighet föreligger. Risker för att den bevisning som åberopas inte är tillräckligt stark ligger därmed på den som har bevisbördan.⁶⁸ För att garantera en rättssäker brottmålsprocess har åklagaren bevisbördan med

⁶⁰ Diesen i Björkman m.fl. (1997), s. 47 f.

⁶¹ JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 64 f.

⁶² Lindell m.fl. (2005), s. 403 f. och Schelin (2006), s. 32.

⁶³ 35:6 RB.

⁶⁴ 35:7 RB stadgar vilken bevisning rätten får avvisa.

⁶⁵ 45:10 RB.

⁶⁶ Ekelöf, Edelstam och Pauli (2011), s. 178.

⁶⁷ Lindell m.fl. (2005), s. 203.

⁶⁸ Diesen (1994), s. 64 f.

avseende på samtliga relevanta omständigheter (in dubio pro reo; ”vid tvivel för den tilltalade”). Målet med att hela bevisbördan har lagts på åklagaren är att motverka att det meddelas några oriktiga straffdomar. ”Hellre må tio skyldiga gå fria än att en oskyldig bli fälld”, skriver Ekelöf som menar att det är ett starkt samhällsintresse att bevisbördan placeras på åklagaren för att minimera otryggheten för medborgarna.⁶⁹

Åklagarens bevisbördas är dock inte absolut utan vissa avsteg kan göras från denna princip. Det finns bland annat situationer, särskilt i mål om mindre grova brott, där åklagaren bereds en faktisk lindring av sin bevisbördas. Den vanligaste situationen är att ett erkännande av brott presumeras vara riktigt om det kan fastslås att erkännandet varit avsiktligt. Vidare kan lindringar av åklagarens bevisbördas ske genom vaghet i gärningsbeskrivningen, ”underförstådd” subjektiv täckning och underlåtenhet att anföra ansvarsfrihetsgrunder eller förmildrande omständigheter. Avsteg kan också ske genom materiell processledning till den tilltalades nackdel och otillbörlig komplettering av processmaterialet med förundersökningsprotokoll.⁷⁰

Enligt 2 § förundersökningskungörelsen ansvarar förundersökningsledaren för förundersökningen. Förundersökningsledaren ska se till att undersökningen bedrivs på ett effektivt sätt och styra utredningen genom att ge direktiv till de som arbetar med utredningen.⁷¹ Enligt 23 kap. 3 § RB kan en förundersökning inledas av såväl polis som åklagare men ska ledas av en åklagare om brottet är av allvarligare karaktär och även i övrigt om det finns en misstänkt för brottet.⁷²

Det är åklagaren som avgör om åtal ska väckas eller inte.⁷³ Åklagarens funktion är både att övervaka och i förekommande fall leda förundersökningen.⁷⁴ Enligt 23 kap. 4 § RB måste arbetet dock göras objektivt. Åklagaren måste väga in omständigheter som är till den misstänktes fördel och till exempel ta vara på bevis som talar för den misstänkte.⁷⁵ Kortfattat kan bestämmelsen sägas innehålla ett krav på att en brottsutredning ska bedrivas ”brett, allsidigt och förutsättningslöst.”⁷⁶ Åklagaren har med andra ord en uttalad rättssäkerhetsfunktion. Om inte rättssäkerheten ställde krav på objektivitet och korrekt juridisk hantering skulle inget hindra exempelvis polisiära förundersökningsledare att fatta beslut som enbart åklagaren kan fatta i dagsläget.⁷⁷

Heuman menar att åklagarens objektivitetsplikt endast gäller under förundersökningen. Han stödjer sitt resonemang på att det i

⁶⁹ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 150 ff.

⁷⁰ Diesen (1994), s. 64.

⁷¹ Schelin (2007), s. 55.

⁷² JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 34.

⁷³ Schelin (2007), s. 55.

⁷⁴ JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 35.

⁷⁵ Schelin (2007), s. 55.

⁷⁶ Bring och Diesen (2009), s. 67.

⁷⁷ JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 35.

rättegångsbalken inte sägs något om att åklagaren under huvudförhandlingen ska lägga fram bevis som är till den tilltalades förmån.⁷⁸ Enligt Heuman är åklagarens objektivitetsplikt relativ eftersom den inte kan studeras isolerat utan måste relateras till andra principer av betydelse för förfarandet.⁷⁹

Ekelöf och Gärde är av åsikten att åklagarens objektivitetsplikt även gäller under huvudförhandlingen.⁸⁰ Enligt Ekelöf innebär kravet på objektivitet under rättegången att: ”åklagaren bör ingripa till den tilltalades fördel när försvararen försummar detta och att åklagaren bör förhöra parter och vittnen utan hänsyn till att svaret kan bli till förmån för den tilltalade.”⁸¹ Ekelöf menar dock att åklagaren i praktiken inte kan vara lika aktiv till förmån för den tilltalade som till dennes nackdel om åklagaren samtidigt ska kunna fylla sin uppgift i brottspreventionens tjänst.⁸²

Enligt Heuman, M., Lassen och Brodin ska sakframställningen ske på ett objektivt sätt, i den mån att åklagaren inte får undanhålla information som framkommit under förundersökningen, som talar till den tilltalades förmån. Huvuduppgiften för åklagaren är att verka för att rätten kan komma fram till en objektivt riktig dom.⁸³

Enligt Bring och Diesen gäller objektivitetsprincipen såväl före som under huvudförhandlingen. Angående dess tillämpning menar de bland annat att åklagaren nog måste redovisa en eventuell ”försvarardel” i utredningen.⁸⁴

Objektivitetskravets innebörd och räckvidd behandlas även utförligt i slutbetänkandet av förundersökningsutredningen.⁸⁵ I den står det att: ”Trots att åklagaren och den tilltalade är motparter till varandra i brottmålsrättegången anses objektivitetsprincipen gälla för åklagaren även i detta skede av processen.”⁸⁶

Diesen påpekar att kraven på åklagarens processföring, i praktiken, kan bli alltför höga. I princip får åklagaren endast väcka åtal, om fällande dom på objektiva grunder kan förväntas. Åklagaren har alltså gjort en värdering av bevisningen i målet, som han sedan inte bara ska försvara utan även lägga fram de fakta som motsäger den slutsats han dragit. Diesen påpekar att åklagarens svårighet ligger i att göra en allsidig och självkritisk utredning i

⁷⁸ Heuman, JT 2004/05, s. 42 och s. 57.

⁷⁹ Heuman, JT 2004/05, s. 60.

⁸⁰ Ekelöf och Edelstam (2002), s. 73 f och Gärde (1994), s. 681. Se även Ds Ju 1983:2, s. 28 och 47.

⁸¹ Ekelöf och Edelstam (2002), s. 73 f

⁸² Ekelöf och Edelstam (2002), s. 73 f och Heuman, JT 2004/05, s. 58.

⁸³ Heuman, M., Lassen och Brodin (1952), s. 149 f, s. 123 och s. 126.

⁸⁴ Bring och Diesen (2009), s. 74.

⁸⁵ SOU 2011:45, s. 95-113.

⁸⁶ SOU 2011:45, s. 104. Som stöd för detta synsätt hänvisas bl.a. till ovan nämnda källor från Gärde och Heuman m.fl. Se även 20 kap. 2 § 3 st RB, som ger åklagaren rätt att överklaga en dom till den misstänktes förmån, vilken får anses ge stöd för att objektivitetskravet inte upphör att gälla för åklagaren sedan åtal väckts.

vetskap om att han ska vara part i en eventuell rättegång. Han menar att det under dessa förutsättningar finns en viss risk för att åklagaren underlåter att delge rätten bevisning som talar för den tilltalade eller att sådana fakta presenteras på ett förklenande sätt. Risker torde vara särskilt stora om motverkande bevisning kommer fram efter det att åtal har väckts.⁸⁷

Faktumet att åklagarens objektivitet lätt kan förbytas i viss ensidighet torde i de flesta fall kunna uppvägas av försvarets insatser. Det finns dock inget lagstadgat ansvar för försvaret att tillse att objektiviteten blir tillfredsställande utan detta ansvar ankommer på rätten genom dess materiella processledning. Enligt Diesen torde det ”främst vara av detta skäl, att kontrollera åklagarens objektivitetsplikt, som en ”utredningsstandard” är föreskriven (i RB 46:4).”⁸⁸

Enligt Ekelöf och Boman är utgångspunkten att åklagaren måste ha fullgjort sin bevisbörda för att den tilltalade ska åläggas någon plikt att förebringa någon bevisning för att stödja sin version av händelseförloppet. Underlåter den tilltalade att förebringa bevisning, trots att han borde kunna göra detta, kan hans underlåtenhet ligga honom till last om han inte kan förklara sin underlåtenhet. Det träder alltså in en aktivitetsplikt för den tilltalade att föra in motbevisning för att reducera bevisvärdet av åklagarens så att den inte når upp till beviskravet.⁸⁹

Diesen menar att gällande det som ligger utanför åklagarens gärningsbeskrivning föreligger en åberopsbörda för den tilltalade. Han tar upp exemplen att rätten inte kommer att pröva frågan om alibi om den tilltalade underlåter att invända att han inte varit på brottsplatsen eller att rätten kommer att anta att den tilltalade hade uppsåt om han inte åberopar bristande uppsåt.⁹⁰ Antag vidare att den tilltalade erkänner brott. I sådana fall finns risk för att exempelvis frågan om alibi förblir outredd. Ska försvararen i sådana fall arbeta utifrån klientens intresse (att erkänna och bli dömd för sitt brott) eller arbeta för att klienten ska undgå straff oavsett klientens intresse? Enligt 21 kap. 7 § 1 st RB ska försvararen ”med nit och omsorg tillvarataga den misstänktes rätt och i detta syfte verka för sakens riktiga belysning”. Ekelöf betonar att det är i *detta syfte* försvararen ska verka för sakens riktiga belysning. Försvararen får, med en annan formulering, inte heller verka för sakens oriktiga belysning. Försvararen får inte förebringa några falska bevis och inte göra några påståenden till stöd för den tilltalades berättelse som han vet står i strid med det verkliga förhållandet. Detta betyder inte att försvararen får upplysa rätten om felaktigheter i det som den tilltalade åberopar utan endast att han inte får åberopa felaktigheten själv. Försvaren behöver inte, och bör inte heller, uttrycka någon mening om riktigheten av den tilltalades version av händelseförloppet. Bevisens bärkraft är det rättens sak att bedöma inte advokatens. Som engelsmännen uttrycker saken, ”Counsel has no opinion”.

⁸⁷ Diesen (1994), s. 65 f.

⁸⁸ Diesen (1994), s. 65 f och Diesen (1993), s. 272 ff.

⁸⁹ Ekelöf och Boman (1992), s. 115 f.

⁹⁰ Diesen (1994), s. 66 f.

Försvarets förpliktelse är begränsad till att lägga fram de bevis och skäl som talar för att den tilltalades version är riktig och det är endast i detta avseende som försvararen har sanningsplikt.⁹¹

3.3 Beviskrav

Beviskravet avser den styrka som bevisningen måste ha för att ett påstått rättsfaktum ska anses bevisat. Uppnås inte beviskravet ska den tilltalade inte kunna fällas till ansvar för brottet.⁹² Beviskravet har inte formulerats i lag och inte heller i förarbeten där det endast talades om ”övertygande bevisning”. I NJA 1980 s. 725 fastslog HD att den brottsliga gärningen ska vara bevisad ”bortom rimligt tvivel”.⁹³ HD har vidare i NJA 1990 s. 555 fastslagit att samma beviskrav ska gälla i alla brottmål, såväl för mindre allvarliga och grova brott som för erkända och förnekade.⁹⁴

Vad krävs då för att bevisvärdet ska nå ”bortom rimligt tvivel”? Med att tvivlet ska vara rimligt menas inte att åklagarens beskrivning kullkastats av vartenda tvivel, en viss begränsad felmarginal är acceptabel. Tvivlet måste vara rationellt, vilket menas att det ska kunna förklaras på förnuftsmässiga grunder. Vidare måste tvivlet vara konkret, vilket menas att det måste bygga på en friande förklaring som kan förenas med fakta i utredningen. Slutligen ska tvivlet vara relativt och bedömningen måste göras inom ramen för målets beskaffenhet.⁹⁵

Enligt Gregow ska det praktiskt sett ”framstå som uteslutet att den åtalade är oskyldig” eller med en annan formulering att domstolen, på objektiva grunder, måste vara fullständigt övertygad om att den åtalade är skyldig”.⁹⁶ Stening har anfört att domarens övertygelse inte får härstamma från en egen ”stark tro” till bevisningen utan övertygelsen måste härstamma från ”de föreliggande argumentens bärkraft”.⁹⁷ Diesen anför att med ”bortom rimligt tvivel” menas att ”friande alternativ till åklagarens gärningspåstående kunnat elimineras”.⁹⁸

Gäller då beviskravet ”bortom rimligt tvivel” alla delar i gärningsbeskrivningen och alla typer av brottmål, såväl den erkända fortkörningen som det förnekade mordet? Frågan kan också formuleras: Är beviskravet konstant eller differentierat? Diesen ifrågasätter om det är möjligt att upprätthålla ett så högt beviskrav för den subjektiva täckningen av varje rekvisit. ”Vad som rört sig i den misstänktes huvud” är i princip

⁹¹ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 252 ff. och Eberwall (2008), s. 185 ff.

⁹² Diesen (1994), s. 74 f.

⁹³ Se även NJA 1982 s. 164. HD anger, bl.a. i NJA 1990 s. 210, att det är denna regel som gäller.

⁹⁴ JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 41; Diesen (1994), s. 98 och Brun, Diesen och Olsson (2000), s. 76 ff.

⁹⁵ Diesen (1994), s. 83, s. 98; Diesen, JT 1999/00, s. 299 och Diesen, JT 1996/97, s. 525 f.

⁹⁶ Gregow, SvJT 1996, s. 510 f.

⁹⁷ Stening (1975), s. 50.

⁹⁸ Diesen (1994), s. 83.

omöjligt att utreda.⁹⁹ Hans slutsats är att ”om beviskravet ”bortom rimligt tvivel” gäller i den objektiva delen och ”sannolika skäl” i den subjektiva, innebär detta – enligt principen att det slutliga beviset styrks genom sina delars uppfyllande – att den tilltalade fälls för brottet när åklagaren ”bortom rimligt tvivel” visat att han utfört den påstådda gärningen och det finns ”sannolika skäl” att han avsett att handla på detta sätt”.¹⁰⁰

Träskman är oenig med Diesen i denna fråga. Enligt Träskman är det inte riktigt att beviskravet för de subjektiva rekvisiten skiljer sig från beviskravet för de objektiva rekvisiten. Träskman hänvisar till NJA 1996 s. 27 där HD uttalade: ”För att det hypotetiska provet skall leda till ett positivt svar är det inte tillräckligt att det framstår som övervägande sannolikt att gärningsmannen skulle ha handlat likadant som han gjorde, om han vetat vad som skulle inträffa. Förhållandena måste vara sådana att det inte kan råda något tvivel om att han skulle ha handlat på samma sätt. Det måste därför finnas starka skäl för en sådan slutsats.”¹⁰¹

Med undantag för när det gäller vissa grunder som utesluter rättsstridighet (till exempel nödvärn) och vissa grunder som utesluter skuld (till exempel excess)¹⁰² är det Träskmans ståndpunkt att beviskravet är konstant i såväl alla delar i gärningsbeskrivningen som i alla typer av brottmål.¹⁰³

Om man accepterar synsättet att ett lägre beviskrav gäller för vissa rekvisit bör man enligt Diesen inte heller applicera beviskravet ”ställt bortom rimligt tvivel” på enskilda rekvisit, exempelvis om gärningsmannskapet, utan begreppet bör endast användas som ”en slutsats i skuldfrågan”; ett uttryck för att bevisningen klarat felmarginalen. Diesen sammanfattar: ”Eftersom alla delar av en gärningsbeskrivning (som absolut huvudregel) måste vara bevisad för att man ska kunna fälla någon för brott, bör man spara begreppet ”ställt bortom rimligt tvivel” till summeringen” och inte använda det som slutsats om tillräcklig bevisning för några rekvisit alls.¹⁰⁴

Diesens uppfattning gällande ett differentierat beviskrav i olika typer av brottmål är att det är bättre att ”laborera med ett mellan olika typer av omständigheter och rekvisit differentierat beviskrav” än att tillämpa ett differentierat beviskrav rakt av.¹⁰⁵ Diesen menar att ”beviskravet – i princip – är konstant oavsett brottmålets typ och karaktär, men varierar mellan olika rekvisit”. Vidare ser Diesen ett samband mellan utredningens omfattning

⁹⁹ Diesen (1994), s. 83 f och Diesen i Festskrift till Per Ole Träskman (2011), s. 160 ff.

¹⁰⁰ Diesen (1994), s. 98.

¹⁰¹ Träskman i Festskrift till Lars Heuman (2008), s. 503.

¹⁰² Se NJA 2005 s. 237 där HD anförde: ”När det gäller beviskravet i dessa hänseenden uttalade HD i NJA 1990 s. 210 att vad som borde krävas var att åklagaren förebringat så mycket bevisning att nödvärnsinvändningen framstår som obefogad, vilket många gånger kan framgå redan av den allmänna situationen där handlingen företagits, samt att samma beviskrav också borde ställas i förhållande till invändningen att den tilltalade svårligen kunnat besinna sig.”

¹⁰³ Träskman i Festskrift till Lars Heuman (2008), s. 503 f.

¹⁰⁴ Diesen i Festskrift till Per Ole Träskman (2011), s. 165.

¹⁰⁵ Diesen (1994), s. 98.

och faktorer som brottets grovhet och den tilltalades inställning. Vid till exempel grövre brott finns ett högre utredningskrav och vid lindrigare kan ett lägre accepteras. Det är alltså inte beviskravet som sänks i sig utan snarare robustheten av utredningen. Enligt Diesen är det inte rimligt att åklagaren både ska få en lindring av bevisbördans omfattning (som en begränsad utredning leder till) och en lindring av beviskravet.¹⁰⁶

Ekelöf hävdar däremot att det i doktrinen och i praxis finns många uttalanden om att ”det krävs starkare bevisning för att fälla en tilltalad, då brottet är grovt än då detta är lindrigt”.¹⁰⁷ Ett skäl till att differentiera beviskravet är att ju strängare straffet är desto viktigare är det att ingen oskyldig fälls. Ekelöf accepterar dock inte detta förhållandesätt förbehållslöst på grund av risken för att rätten kan komma att fälla på alltför svag bevisning vid de mindre allvarligare brotten.¹⁰⁸

Bolding hävdar att man skulle kunna tillämpa följande allmänna regel: ”ju grövre brott, desto starkare beviskrav”.¹⁰⁹ Han menar dock att det kan ifrågasättas om en sådan generell regel är motiverad. Istället förespråkar Bolding en åtskillnad mellan brott som erkänts och brott som förnekats. I fall där erkännande har skett finns starka skäl att skilja på grova och lindriga brott.¹¹⁰ Även Ekelöf ansluter till detta synsätt.¹¹¹ I detta sammanhang står bland annat intresset av att fällande domar inte är oriktiga mot intresset av att den tilltalade inte ska behöva tvingas in i en rättegång med omfattande utredning mot sin vilja. Med hänsyn till påföljdsfrågan kan denna intresseavvägning bli olika i olika fall. Enligt Bolding är det dock diskutabelt i vilken mån det kan anses motiverat att skilja mellan grövre och lindrigare brott där den tilltalade helt förnekar den påstådda gärningen. Bolding menar att en felaktig fällande dom, även om den endast avser en trafikförseelse, kan innebära en allvarlig olägenhet för den drabbade och fäster alltså ingen vikt vid argument som att det inte är så katastrofalt som i ett grövre fall.¹¹²

Sammanfattningsvis kan sägas att rättsläget, huruvida beviskravet är konstant eller differentierat, är oklart.

Jag håller med Träskman och utgår ifrån att beviskravet är konstant i alla delar av gärningsbeskrivningen. Anledningen är att beviskravets höjd tillsammans med bevisbördans placering på åklagaren är två av de viktigaste rättssäkerhetsgarantierna som finns för att säkerställa att ingen oskyldig döms för ett brott. Därför anser jag att beviskravets höjd inte kan tummas på även om det är svårt att veta vad som rört sig i den misstänktes huvud.

¹⁰⁶ Diesen (1994), s.84 och Diesen i Festskrift till Per Ole Träskman (2011), s. 149 f.

¹⁰⁷ Ekelöf och Boman (1992), s. 117.

¹⁰⁸ Ekelöf och Boman (1992), s. 117 f.

¹⁰⁹ Bolding, SvJT 1953, s. 314.

¹¹⁰ Bolding, SvJT 1953, s. 313 f.

¹¹¹ Ekelöf och Boman (1992), s. 118 f.

¹¹² Bolding, SvJT 1953, s. 313 f.

Diesens tolkning att spara begreppet ”ställt bortom rimligt tvivel” till summeringen håller jag inte med. Jag anser att varje del av gärningsbeskrivningen måste nå upp till beviskravet och att bedömningen inte bör göras på ett allmänt intryck av den totala bilden. Här jämför jag med Schelins resonemang nedan om fastställandet av bevisvärdet av utsagor.

Jag ansluter mig vidare till ståndpunkten att beviskravet är konstant även i alla typer av brottmål. Här instämmer jag med Diesen att det istället är utredningskravet som skiljer sig mellan olika typer av brott. Det är, som Diesen påpekar, inte rimligt att åklagaren både får en lindring av bevisbördans omfattning och en lindring av beviskravet.

Generellt ser jag flera fördelar med att tillämpa ett konstant beviskrav. Det är till exempel svårare för domstolarna att tillämpa ett differentierat beviskrav än ett konstant. Hur ser man till exempel till att domstolarnas tillämpning av ett differentierat beviskrav blir enhetligt och konsekvent? Var ska gränsdragningen gå? I princip är det omöjligt att jämföra olika typer av mål eftersom skillnaderna mellan två mål oftast är fler än likheterna.

Jag menar vidare att ingen åtskillnad bör göras mellan brott som erkänts och brott som förnekats. Anledningen är att åtskillnaden, enligt Bolding och Ekelöf, endast bör appliceras på erkända, lindriga brott och rörande sådana fall har åklagaren redan fått en lindring av utredningskravet på grunden att det är ett lindrigt brott.

3.4 Rättens ansvar för bevisningens fullständighet

Enligt 46 kap. 4 § 2 st RB skall rätten se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver. Rätten har med annan formulering ett utredningsansvar. Med detta menas att rätten har ett visst slutligt ansvar för att utredningen i målet är robust nog för att rätten ska kunna fatta ett beslut. Att utredningen är robust innebär i princip att ”det inte ska finnas någon ytterligare bevisning som kan påverka bevisvärdet i någon riktning”.¹¹³ Rättegångsutredningen från 1977 betonar dock att rättens ansvar inte ska vara fråga om något ”förstahandsansvar”.¹¹⁴ Som tidigare nämnt är huvudregeln att det ankommer på parterna att svara för bevisningen, men rätten får självmant inhämta bevisning om det är nödvändigt.¹¹⁵ Detta betyder dock inte att rätten ska eller bör inhämta bevisning. Enligt rättegångsutredningen från 1977 bör rätten ”ta in material ex officio först sedan parterna själva inte agerar trots att domaren har gjort ett påpekande i saken”.¹¹⁶

¹¹³ SOU 1938:44, s. 474 f.

¹¹⁴ Prop. 1986/87:89, s. 104 ff.

¹¹⁵ 35:6 RB.

¹¹⁶ Prop. 1986/87:89, s. 104 ff.

Föreligger brister i utredningen kan rätten, så sent som under huvudförhandlingen, förordna att en komplettering av förundersökningen sker.¹¹⁷ Med detta menas inte att rätten ska genomföra en domstolsledd förundersökning utan rättens åtgärder syftar till att bereda målet till huvudförhandling.¹¹⁸ Detta gör rätten genom att granska den föreliggande förundersökningen och avgöra om den är tillräckligt robust för att målet ska kunna avgöras vid en koncentrerad huvudförhandling.¹¹⁹ Förundersökningsprotokollet måste alltså ges in av åklagaren i samband med att åtal väcks.¹²⁰ En farhåga med att rätten får ta del av förundersökningsprotokollet, med dess utskrifter av förhör under förundersökningen med misstänkta, målsägande och vittnen, är att innehållet kan komma att påverka rättens inställning i skuldfrågan på bekostnad av vad som framkommer omedelbart vid huvudförhandlingen.¹²¹ Därför föreslog rättegångsutredningen från 1982 att förundersökningsprotokollet avseende förhørsutsagor inte skulle ges in till rätten med motiveringen att omedelbarhetsprincipen syftar till att skapa förutsättningar för materiellt riktiga domar. Förslaget genomfördes dock inte efter kritik av remissinstanserna och departementschefen i propositionen som följde utredningen som menade att rättens möjligheter att utöva fungerande materiell processledning i så fall hade begränsats.¹²²

Som tidigare nämnt är det Diesens uppfattning, att det är utredningskravet som varierar utifrån de specifika förutsättningarna i målet, och inte beviskravet. Diesen menar att prövningen av utredningskravet bör i teorin ligga före själva bevisvärderingen. Uppfylls inte utredningskravet medför det att en rimlig friande förklaring inte kan prövas och detta bör i sin tur leda till att den tilltalade ska frikännas.¹²³

Att utredningskravet brister handlar om att processmaterial saknas för att värdera något rekvisit i gärningsbeskrivningen eller för att kunna värdera en alternativ friande förklaring. Exempel på processmaterial som saknas kan vara att åklagaren inte kallat en påstådd medgärningsman till ett mord.¹²⁴

Rätten har, i och med sitt ansvar för bevisningens fullständighet, en kvalitetssäkrande rättssäkerhetsfunktion som är viktig för rättssäkerheten i hela den brottsutredande verksamheten. Det bevis- och utredningskrav som rätten ställer i det enskilda fallet sänder signaler till polis och åklagare var ribban för utredningsarbetet ligger. Om rätten på grund av att viss brottslighet anses svårutredd eller allvarlig bortser från utredningsbrister och trots dessa meddelar fällande dom finns risk för att polis och åklagare struntar i att anstränga sig så mycket som man skulle kunna. Omvänt gäller att om rätten tydligt visar att bristfälliga utredningar inte accepteras och

¹¹⁷ 45:11 RB och SOU 1982:26, s. 255.

¹¹⁸ SOU 1938:44, s. 474.

¹¹⁹ Schelin (2007), s. 68.

¹²⁰ 45:7 RB.

¹²¹ SOU 1982:26 s. 251 och Rune, SvJT 1992, s. 152 ff.

¹²² Prop. 1986/87:89 s. 99 ff. och JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 45.

¹²³ Diesen (1994), s.102 f. och 112 f.

¹²⁴ Diesen (1994), s. 109 f.

komplettering förordnas eller i vissa hänseenden leder till att åtal ogillas kan detta leda till att polis och åklagare framöver förbättrar utredningen på de punkterna.¹²⁵

¹²⁵ JK:s rättssäkerhetsprojekt (2006), s. 36.

4 Bevisvärdering

4.1 Allmänt

Rätten ska efter en samvetsgrann prövning av allt det som har förekommit i målet avgöra vad som är bevisat. Domaren har en frihet att själv värdera all bevisning enligt principen om fri bevisvärdering. Vid bevisvärderingen sker en jämförelse mellan den föreställning som domaren har om beviskravets nivå och den föreställning denne har om styrkan på bevisningen i målet. Hur bevisvärderingen bör göras är en omdiskuterad fråga och ett stort antal metoder har formulerats i juridisk doktrin.¹²⁶

Sedan länge rasar en strid mellan temametoden som förespråkas av Bolding, Eckhoff och Lindell och värdeметoden som förespråkas av Ekelöf och Stening.¹²⁷ Båda metoderna bygger på ett sannolikhetsbegrepp av frekvenstyp och utgångspunkten att det enskilda fallet blir ett ”typfall”.¹²⁸ Dessa matematiska metoder har kritiserats av Diesen bland annat för att det inte är möjligt att värdera utsagor och andra komplexa bevismedel i form av procentandelar. Endast vissa typer av bevis, till exempel fingeravtryck och DNA-prov, kan åsättas ett statistiskt-matematiskt värde. Även om det skulle vara möjligt, att på ett tillförlitligt vis ange bevisvärden i form av frekvenser, kan ett statistiskt underlag bara utgöra första steget i bevisvärderingen och inte ensamt ge en tillförlitlig bevisvärdering.¹²⁹ Enligt Diesen medför också dessa teoretiska metoder praktiska tillämpningssvårigheter eftersom sannolikhetskalkyl helt enkelt inte kan tillämpas i praktiken i domstolarna.¹³⁰ Istället förordnar Diesen en bevisvärderingsmetod som kommit till uttryck i en rad HD-domar i brottmål med bevisvärderingsproblem.¹³¹ Diesen har gjort ett försök strukturera upp denna form av bevisprövning och kallar metoden hypotesmetoden.¹³² Med hänsyn till framställningens fokus och det faktum att hypotesmetoden är sprungen ur praktiskt domstolsarbete lämnas de teoretiska metoderna därhän och fokus framöver kommer att vara på hypotesmetoden.

¹²⁶ Fitger m.fl., Rättegångsbalken (version till april 2013, Zeteo) kommentaren till 35 kap. 1 §.

¹²⁷ Lindell m.fl. (2005), s. 404 f.

¹²⁸ Diesen (1994), s. 150. För vidare läsning om temametoden och värdeметoden se till exempel Ekelöf och Boman, Rättegång. Fjärde häftet, 6 uppl, § 25a. Bevisvärdering, s. 123 och Diesen, Bevisprövning i brottmål, kap. 1 Bevisvärdering i teorin, s. 7.

¹²⁹ Diesen i Björkman m.fl. (1997), s. 18.

¹³⁰ Diesen (1994), s. 9 och 150.

¹³¹ Här åsyftas i första hand NJA 1980 s. 359, s. 514 och 725, 1982 s. 114 och 164, 1985 s. 496 och 822, 1986 s. 489, s. 802 och s. 821, 1990 s. 210 och 555 samt 1991 s. 56, 83 och 612.

¹³² Diesen (1994), s. 120.

4.2 Hypotesmetoden

Enligt Diesen är bevisvärdering genom uppställande av alternativa hypoteser en naturlig bevisvärderingsmetod eftersom den bygger på samma metod som polis och åklagare arbetar efter. Metoden, som polis och åklagare är skyldiga att arbeta utifrån, går ut på att söka och pröva även omständigheter som talar för den misstänkte oavsett vad den misstänkte själv anför till sitt försvar.¹³³ Med hjälp av falsifiering av alternativa hypoteser kan rätten bedöma om det uppställda bevistemat utgör den enda rimliga förklaringen till fakta i målet. Om andra förklaringsmöjligheter kan uteslutas anses bevistemat säkerställt. Rent praktiskt ställer rätten upp alternativa hypoteser, friande varianter till det av part framlagda bevistemat och prövar om dessa alternativ leder till ett konkret och rimligt tvivel. Således krävs inte fullt stöd för den alternativa hypotesen eller ens att den är mer trolig än åklagarens gärningsbeskrivning utan något, konkret och rimligt tvivel som kan vinna stöd av fakta i målet räcker för en friande dom. Det sker alltså ingen jämförelse där sannolikheten för åklagarens bevistema jämförs med sannolikheten för den friande alternativa hypotesen utan det som bedöms är om det finns något substantiellt stöd för det friande alternativet. Om det finns sådant stöd faller åklagarens bevistema och talan ska ogillas.¹³⁴

Hypotesmetoden är inriktad på omständigheter som står eller kan tolkas mot åklagarens gärningsbeskrivning. Men till skillnad från temametoden och värdeometoden begränsar sig inte rättens prövning till de alternativa hypoteser som lagts fram av den tilltalades försvar. Tvärtom måste rätten pröva alla de alternativ som utredningen med hänsyn till målets beskaffenhet ger anledning att uppställa mot åklagarens bevistema. Detta betyder också att i erkända mål ska rätten på eget bevåg uppställa friande alternativ som de ska pröva mot åklagarens bevistema.¹³⁵

Innan en bedömning av alternativa hypoteser låter sig göras måste rätten i ett första skede bedöma om utredningskravet är uppfyllt och i ett andra skede göra en preliminär bedömning om åklagarens bevis räcker för en fällande dom.¹³⁶ Enligt Diesen avgörs nivån på utredningskravet av den rättsliga normen ”efter vad målets beskaffenhet kräver”. Skyldigheten för rätten att söka efter alternativa hypoteser är inte lika omfattande vid lindriga eller erkända brott som den är för grova eller förnekade brott.¹³⁷ Om inte utredningskravet är uppfyllt ska åtalet redan på denna grund ogillas.¹³⁸

När det gäller frågan om den av parterna framlagda bevisningen når upp till beviskravet måste, precis som med andra bevisvärderingsmetoder, en värdering av enskilda bevis göras. Bevisvärderingen av enskilda bevis är

¹³³ Diesen (1994), s. 148.

¹³⁴ Diesen i Björkman m.fl. (1997), s. 39 f.

¹³⁵ Diesen i Björkman m.fl. (1997), s. 41.

¹³⁶ Diesen i Björkman m.fl. (1997), s. 42.

¹³⁷ Diesen (1994), s. 148.

¹³⁸ Diesen i Björkman m.fl. (1997), s. 41.

inte isolerad från den slutliga prövningen utan utgör en förutsättning för denna. Rätten har alltså att bedöma om ett enskilt bevis stödjer en alternativ hypotes eller inte. Vid en hypotesprövning av ett enskilt bevis måste rätten ställa sig frågan om det kan finnas andra förklaringar eller tolkningar av beviset än de som är förenliga med bevisemat.¹³⁹

4.3 Fastställande av utsagors bevisvärde

En av de största svårigheterna vid bevisvärderingen uppkommer när muntliga utsagor ska bedömas. Rätten har därför skäl att tillämpa viss försiktighet. Avgörande är att göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter som förekommer i målet och att denna bedömning inte görs på ett allmänt intryck av den totala bilden i målet utan på ett noga avvägt bevisunderlag.¹⁴⁰

Att bedöma trovärdigheten i en muntlig utsaga kräver ett visst mått av kritiskt analytiskt tänkande och här kan psykologiska kunskaper vara av stort värde. Psykologiska kunskaper ingår i domarens allmänna livserfarenhet men det är emellertid tyvärr alltför lätt att göra generella och schablonartade bedömningar. Detta kan antagligen hänföras till bevisvärderingsprocessens komplexitet och då särskilt med hänsyn till trovärdighetsbedömningen. Det finns en risk att rätten lägger alltför stor vikt vid det omedelbara intryck utsagan ger vid huvudförhandlingen. Det som rätten då bedömer är enbart det slutliga ledet i den beviskedja som utsagan utgör. Sättet på vilken utsagan uppkommit och risken för att utsagan har förändrats med tiden beaktas alltså inte vilket kan påverka utgången i målet. Därför är det av största vikt att rätten är medveten om de felkällor som kan påverka en utsaga och att den kan bedöma konsekvenserna av dem.¹⁴¹

Schelin har forskat på ämnet bevisvärdering av utsagor i brottmål och hennes uppfattning är att domstolarna allt för ofta missaktar betydelsen av faktorer som efter inträffandet av en händelse kan påverka en iakttagares minnesbild. Enligt Schelin kan en strukturerad bevisprövning bidra till att domstolarna gör fler korrekta bedömningar.¹⁴²

I JK:s andra rättssäkerhetsprojekt drar dåvarande justitiekanslern Lambertz slutsatsen att det finns ”anledning att med stort allvar varna för tilltron till allmänna trovärdighetsbedömningar av bevispersoner som en tillräcklig grund för bevisprövningen”. Lambertz drar också slutsatsen att prövningen av utsagors bevisvärde bör göras på ett strukturerat sätt. Han hänvisar i sin rapport till Schelins metod och menar att den kan komma till användning i fall där komplicerade bevisprövningar av en eller flera utsagor ska göras.¹⁴³

¹³⁹ Diesen i Björkman m.fl. (1997), s. 42.

¹⁴⁰ Schelin (2007), s. 230.

¹⁴¹ Fitger m.fl., Rättegångsbalken (version till april 2013, Zeteo) kommentaren till 35 kap. 1 § och Schelin (2007), s. 230 f.

¹⁴² Fitger m.fl., Rättegångsbalken (version till april 2013, Zeteo) kommentaren till 35 kap. 1 § och Schelin (2007), s. 243.

¹⁴³ JK:s andra rättssäkerhetsprojekt (2010), s. 111 ff.

Nedan kommer att redogöras för de moment Schelin anser bör ingå i en samlad och strukturerad bevisvärdering av utsagor.¹⁴⁴

4.3.1 Strukturering av bevisningen

För att rätten ska få en överblick över bevissituationen och kunskap om var dess styrka och svaghet ligger måste varje omständighet bedömas var för sig genom en strukturerad bevisvärdering. Struktureringen bör innefatta följande moment:¹⁴⁵

Har utsagan överhuvudtaget bevisvärde för temat? Föreligger en kausalrelation mellan utsagan och händelsen eller är utsagan ett ”blindspår”? Här bedöms graden av sannolikhet för att utsagan är ett spår efter något som verkligen har inträffat.¹⁴⁶ Det är här viktigt för rätten att försöka avgöra om minnesbilden verkligen orsakats av iakttagelsen och inte av något som skrivits i media. Om minnesbilden har orsakats av det senare har utsagan inget bevisvärde överhuvudtaget.¹⁴⁷

Är utsagan relevant för att styrka gärningspåståendet? Här bör rätten bedöma om delar av utsagan kan sorteras bort i egenskap av ovidkommande faktorer (till exempel omständigheter som klädsel, alkohol- och sexualvanor i sexualbrottsmål).¹⁴⁸

I vilken riktning talar utsagan? Med hjälp av denna fråga bedöms för vilket tema utsagan stödjer. Här bör rätten förklara hur bevisningen har bedömts. Är det fråga om åklagarens huvudbevisning, den tilltalades motbevisning eller om ”motbevisning” mot motbevisningen?¹⁴⁹

Vilken typ av bevisning utgör utsagan? Annan utsaga än målsägandens och den tilltalades bör artbestämmas. Utgör den bevisfaktum eller hjälpfaktum eller en blandning? Distinktionen leder till att risken för att bevisen över- eller undervärderas minskar.¹⁵⁰

Utgör utsagan bevis för samtliga delteman? Här bör rätten bedöma om det finns luckor som utsagan inte täcker genom att exempelvis ställa frågor under rättegången.¹⁵¹

För vilket, eller vilka, delteman är utsagan relevant? Här bör rätten bedöma om en utsaga som framstår täcka samtliga delteman verkligen gör det. Utan

¹⁴⁴ Schelin tillhandahåller i kap. 8 i sin bok, s. 230, en modell som ger en struktur för hela bevisprövningen som kan leda till en minskning av risken för alltför schablonartad bevisvärdering.

¹⁴⁵ Schelin (2007), s. 230 ff.

¹⁴⁶ Schelin (2007), s. 232.

¹⁴⁷ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 194 f.

¹⁴⁸ Schelin (2007), s. 232.

¹⁴⁹ Schelin (2007), s. 232 f.

¹⁵⁰ Schelin (2007), s. 233.

¹⁵¹ Schelin (2007), s. 233.

en strukturerad bevisvärdering finns en risk för att starka bevis för vissa rekvisit leder till en övervärdering av övriga teman och slutsatsen att brottet är bevisat. Detta trots att det saknas tillräcklig bevisning för andra teman. Det finns en särskild risk för över- och undervärdering av utsagor eftersom Högsta domstolen i praxis har accepterat att det föreligger en ”smittoeffekt” med vilken menas att om en person ansetts trovärdig eller icke trovärdig i ett sammanhang kan han eller hon också antas vara det i ett annat. Vilket eller vilka delteman en utsaga är relevant för kan bara avgöras genom att reda ut utsagans uppkomstbetingelser.¹⁵²

Hur ser utsagans uppkomstbetingelser ut? För att kunna fastställa en utsagas kausalrelation till temat torde det krävas att rätten gör en prövning av utsagans uppkomstbetingelser. Prövningen bör omfatta varje led i den beviskedja som en utsaga utgör. En av bevisvärderingens största felkällor utgör troligen ett bristande beaktande av faktorer som har att göra med hur utsagan tillkommit. Orsaken till detta kan både ha att göra med att frågan är komplex och att kunskapen som krävs för att göra en relevant bedömning produceras i en annan disciplin än den juridiska.¹⁵³

Efter att ha gått igenom ett antal HD-avgöranden är det Schelins slutsats att det synes föreligga en uppenbar risk för att rättens bedömning av utsagans uppkomstbetingelser görs alltför schematiskt. Enligt Schelin är det sällan det framgår av domskälen att rätten gjort någon mer ingående prövning av hur en utsaga tillkommit. Undantaget synes vara när utsagan avviker från en tidigare avgiven utsaga. Då gör rätten en bedömning vilken av utsagorna som synes ha störst verklighetsförankring men eventuella felkällor som kan förklara avvikelserna lämnas dessvärre därhän. Schelin menar att det överhuvudtaget verkar saknas ställningstaganden till om avvikelserna beror på minnets naturliga förändringsprocess.¹⁵⁴

4.3.2 Bestämning av bevisvärdet

När rätten har strukturerat bevismaterialet återstår att bestämma utsagans slutliga relevans för respektive deltema. Även vid denna bedömning kan en strukturering vara till hjälp. Annars finns bland annat risk för att det allmänna intrycket medför en alltför schematisk prövning av utsagans sannolika verklighetsförankring eller att trovärdighetsbedömningen får en alltför stor inverkan på det samlade bevisvärdet. Utan en strukturerad bestämning av bevisvärdet föreligger också en risk för att en brist på motbevisning kan komma att övertolkas.¹⁵⁵

För att bestämma hur starkt bevisvärde en utsaga har är det bland annat av avgörande vikt att rätten ställer sig frågan *vilka – och hur säkra –*

¹⁵² Schelin (2007), s. 233.

¹⁵³ Schelin (2007), s. 234.

¹⁵⁴ Schelin (2007), s. 234.

¹⁵⁵ Schelin (2007), s. 235.

*erfarenhetssatser som har legat till grund för bedömningen.*¹⁵⁶ Enligt Stening är erfarenhetssatser ett uttryck för de slutsatser någon kan dra från den kunskap de har.¹⁵⁷ Erfarenhetssatserna som normalt används vid bevisvärdering i domstol är rättens samlade, allmänna erfarenhet. Vid behov kan dock rättens erfarenhetssatser kompletteras med sakkunnigas bedömningar. Säkerheten på erfarenhetssatserna kan variera från att vara utomordentligt stor, exempelvis sådana som bygger på fysikaliska naturlagar, till fall där det endast går att uttala sig med en viss grad av sannolikhet, exempelvis sådana som bygger på ostrukturerad kunskap om hur olika omständigheter förhåller sig till varandra. Ett problem med en bevisvärdering som bygger på ostrukturerad kunskap är att den inte utgör någon vetenskapligt uppbyggd datainsamling utan bygger istället främst på livserfarenhet och allmänbildning.¹⁵⁸ Säkerheten i de erfarenhetssatser som används är det som i slutändan bestämmer bevisvärdet. När det kommer till att bedöma en utsagas sannolika verklighetsförankring ligger ofta vaga erfarenhetssatser till grund vilket gör bedömning av utsagor särskilt utmanande.¹⁵⁹

För att prövningen av det enskilda fallet inte ersätts av en bedömning av ett ”typfall” är det ytterst viktigt att man skiljer på fakta i målet och erfarenhetssatserna mot vilka fakta prövas. Erfarenhetssatsernas innehåll utgör endast en referens, en summerad erfarenhet, och producerar i sig självt inget bevisvärde. Erfarenhetssatserna utgör ett hjälpmedel som, i den mån de innehåller ett mått på sambandens vanlighet, kan förstärka eller försvaga framlagd bevisning men inte i sig styrka ett påstått brott.¹⁶⁰

4.3.3 När bevisvärdet upp till beviskravet?

När rätten har gjort en initial bedömning av utsagans värde har de att ta ställning till om bevisvärdet når upp till beviskravet ”bortom rimligt tvivel. Det är här viktigt att bedömningen av utsagan tar sikte på utsagans tillförlitlighet och inte i en allt för hög grad utsagepersonens trovärdighet. Enligt Schelin bekräftar HD:s prejudikat att de allmänna trovärdighetsintrycken av en utsageperson ofta övervärderas i rättstillämpningen. Förväxlingen mellan tillförlitlighet och trovärdighet är en av de vanligaste felkällorna i bevisprövningen och det hjälper inte att det i domskäl ofta inte görs någon skillnad mellan tillförlitlighet och trovärdighet. Schelin fann, efter en genomgång av HD:s prejudikat, tendenser för att trovärdighetsintrycken ”spillt över” och fått konsekvenser för bedömningen av utsagans bevisvärde. Ett exempel på detta var domskäl där en sammanfattande bedömning av utsagepersonen och utsagan, och därmed också utsagans tillförlitlighet, gjorts.¹⁶¹

¹⁵⁶ Schelin (2007), s. 235.

¹⁵⁷ Stening (1975), s. 40.

¹⁵⁸ Diesen i Björkman m.fl. (1997), s. 21 ff.

¹⁵⁹ Schelin (2007), s. 236.

¹⁶⁰ Diesen i Björkman m.fl. (1997), s. 24 f.

¹⁶¹ Schelin (2007), s. 239 f.

Även vid denna bedömning om bevisvärdet når upp till beviskravet kan strukturering vara till hjälp. Struktureringen bör innefatta följande moment:¹⁶²

En allmän trovärdighetsbedömning (hänförlig till utsagepersonen). Denna bedömning ska i och för sig inte ha någon avgörande betydelse för utsagans bevisvärde men måste ändå göras för att avgöra om utsagepersonen är kapabel att tala sanning.¹⁶³

Tilltrosbedömningen (hänförlig till utsagan). Här bör rätten med hjälp av olika erfarenhetsatser som anses kunna utgöra underlag för bedömningen. Omständigheter som talat för att det är en sanningsenlig utsaga kan exempelvis vara att utsagan innehåller många detaljer, att det är en klar, levande beskrivning och att den är lång. Om utsagan uppfyller dessa realitetskriterier utgör de positiva hjälpfakta vid bedömningen av utsagans sannolika verklighetsförankring. Det kan antas att rätten kan sätta tilltro till utsagan om utsagan synes rimlig och inte innehåller svårförklarliga punkter eller något som ger anledning till tvivel. Tilltrosbedömningen är också beroende av om utsagan ger ett trovärdigt intryck. Vid denna bedömning finns risk för att utsagepersonens allmänna trovärdighet smittas av sig på tillförlitlighetsbedömningen.¹⁶⁴

Tillförlitlighetsbedömningen (hänförlig till utsagans sannolika verklighetsförankring och bedömningens hållfasthet). Här bör rätten bedöma om utsagan vinner stöd av annan bevisning. Rätten bör även bedöma om utsagans bevisvärde tillsammans med övrig bevisning ställer den tilltalades skuld ”bortom rimligt tvivel”. Finner rätten att så är fallet ska en prövning av alternativa hypoteser göras.¹⁶⁵

Slutligen har rätten ett ansvar för bevisningens fullständighet genom sin skyldighet att bedriva materiell processledning. För att rätten ska kunna dra tillförlitliga slutsatser om bevisvärdet och meddela fällande dom måste utredningen hålla tillräckligt hög kvalitet. Detta krav på utredningens robusthet är större ju grövre brottet är.¹⁶⁶

4.4 Särskilt om erkännande

I 35 kap. 3 § RB fastslås den grundläggande principen vad gäller bevisverkan av erkännanden. Paragrafens första stycke stadgar att part som erkänner viss omständighet i ett dispositivt mål ska vara bunden av erkännandet så länge han eller hon inte tar tillbaka sitt erkännande. Återkallar part sitt erkännande har rätten ett ansvar att pröva erkännandet och återtagandet av detsamma, för att avgöra vilket bevisvärde det trots allt kan ha. I paragrafens andra stycke regleras vad som gäller erkännande i

¹⁶² Schelin (2007), s. 241 f.

¹⁶³ Schelin (2007), s. 241.

¹⁶⁴ Schelin (2007), s. 237 ff.

¹⁶⁵ Schelin (2007), s. 242.

¹⁶⁶ Schelin (2007), s. 242.

brottmål. Där stadgas det att erkännanden ska prövas av rätten och dess verkan som bevis ska fastställas med hänsyn till omständigheterna i målet.¹⁶⁷ Enligt processlagberedningen avses med erkännande ”parts vidgående att en för honom ofördelaktig faktisk omständighet föreligger”.¹⁶⁸ Denna omständighet kan vara ett rättsfaktum eller ett bevisfaktum. Motsatsen till ett erkännande är ett förnekande.¹⁶⁹

4.4.1 Prövning av erkännande

Den första frågan rätten bör pröva är om det föreligger ett erkännande. Detta sker enklast om den tilltalade erkänner inför rätten. Nästa steg är att tolka erkännandet. Frågor som rätten bör ställa sig är om erkännandet omfattar alla omständigheter i gärningen, den subjektiva täckningen och avsaknaden av ansvarsfrihetsgrunder. Rätten måste försäkra sig om att den tilltalade förstått innebörden av dessa olika moment och i slutändan innebörden av ett erkännande. Om uppgifterna som den tilltalade lämnat är otydliga eller motstridiga bör denna osäkerhet föranleda rätten att tillämpa principen *in dubio pro reo*. Oklara uppgifter bör alltså likställas med ett förnekande.¹⁷⁰

Nästa fråga rätten bör pröva är om erkännandet är riktigt. Rätten bör ifrågasätta erkännandet och pröva vilka motiv som kan ligga bakom erkännandet.¹⁷¹ Det kan finnas många anledningar till att en person erkänner och i en del fall måste psykologiska förhållanden vägas in. Till exempel kan det vara för att skydda den egentlige gärningsmannen eller skuld känslor och dåligt samvete. Dessa falska erkännanden kan delas in i tre psykologiskt åtskilda kategorier: frivilliga, framtvingade medgörliga och framtvingade internaliserade.¹⁷²

Frivilliga falska erkännanden avges helt frivilligt utan påtryckningar från till exempel polis. De personer som avger frivilliga falska erkännanden tar vanligtvis självmant kontakt med polisen och ofta rör det sig om brott omnämnda i massmedia. Ofta förekommer det också att brotten som erkänns överhuvudtaget aldrig har ägt rum. Motiv som kan ligga bakom denna typ av erkännande kan vara att den erkännande personen lider av ett patologiskt behov att bli ökad eller en strävan efter berömmelse. En annan förklaring kan vara att den erkännande personen inte förmår skilja på fantasi och verklighet.¹⁷³

Framtvingade medgörliga falska erkännanden är ett resultat av den press som förhörprocessen i utredningen utgör. Erkännandet är inte frivilligt utan har framkommit efter påtryckningar under förhör för att vinna en omedelbar

¹⁶⁷ 35:3 RB.

¹⁶⁸ SOU 1938:44, s. 380.

¹⁶⁹ Fitger m.fl., Rättegångsbalken (version till april 2013, Zeteo) kommentaren till 35 kap. 3 §.

¹⁷⁰ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 116 f.

¹⁷¹ Diesen (1994), s. 48 f.

¹⁷² Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 75 och Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 119 f.

¹⁷³ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 120 f.

fördel. Fördelen kan till exempel bestå i att den hörda blir släppt eller något annat som underlättar hanteringen av den kravfulla situationen. Pressen som förhörspersonen känner kan vara ett resultat av otillbörliga förhörsmetoder som tortyr eller löften av någon form men måste inte vara det. Erkännandet kan också vara en följd av en strävan efter att vara förhöraren till lags. I många fall utgår den erkännande personen ifrån att sanningen ändå kommer att komma fram så småningom. Så snart den omedelbara pressen gått över är det mycket sannolikt att ett erkännande av denna typ tas tillbaka.¹⁷⁴

Framtvingade internaliserade erkännanden innebär att den misstänkte under förhöret börjar tvivla på sitt eget minne och istället tar intryck av yttre informationskällor och börjar tro att han eller hon har begått brottet. Den misstänkte kan helt sakna minne av brottsgärningen vilket exempelvis kan bero på amnesi eller på bruk av alkohol.¹⁷⁵

De faktorer som leder till denna typ av erkännande är inte helt klarlagda men förhörstekniken som den förhörande använder sig av tycks ha en påtaglig inverkan. Förhörsteknik som kan leda till framtvingade internaliserande erkännanden är att förhørsledaren gång på gång upprepar sin egen övertygelse om den misstänktes skuld och upprepade gånger hävdar att det finns stark bevisning mot den misstänkte. Att förhören är långa och känslomässigt laddade och att krav på att den misstänkte ska acceptera förhørsledarens förklaringar till brottet är annan förhörsteknik som kan inverka. I den svenska polisutbildningens undervisningsmaterial framhävs att en god förhørsledare ska framkalla självständiga och spontana svar och inte själv visa vad han eller hon tycker. Annars kan den förhörde rätta sig efter nyanser i frågorna och därmed återspegla förhørsledarens förväntningar.¹⁷⁶

Personlighetsdrag som kan antas göra en person mer benägen att avge ett framtvingat internaliserat falskt erkännande är personer med stort förtroende för auktoriteter, dåligt självförtroende och förhöjd suggestibilitet.¹⁷⁷

4.4.2 Vid återtagat erkännande

Om ett erkännande återtas är frågan hur den nya utsagan ska bedömas. Enligt 35 kap. 3 § 1 st 2 p RB ska värdet av ett återtagat erkännande prövas särskilt. Rätten måste ta ställning till om det tidigare erkännandet och återtagandet av erkännandet förtjänar tilltro. Enligt Schelin synes bedömningen kunna leda fram till fyra olika slutsatser.¹⁷⁸

Rätten finner vid bedömningen att återtagandet inte synes ha något berättigande. Återtagandet tillmäts inte något bevisvärde utan avgörande blir bevisvärdet på det först avlagda erkännandet. För att rätten ska kunna

¹⁷⁴ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 121.

¹⁷⁵ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 121.

¹⁷⁶ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 121 f.

¹⁷⁷ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 122.

¹⁷⁸ Schelin (2007), s. 89.

bortse ifrån ett erkännande krävs i de flesta fall att stöd för erkännandets riktighet står att finna i utredningen.¹⁷⁹

*Rätten finner att förklaringen till återtagandet inte kan bortses ifrån. Uppgifterna i återtagandet kommer då utgöra negativa hjälpfakta för rätten vid bedömningen av erkännandets bevisvärde. Avgörande blir då hur starkt bevisvärde erkännandet hade från början och hur mycket bevisvärdet påverkas av återtagandet. Rimligen krävs i dessa fall stöd av övrig bevisning för fällande dom.*¹⁸⁰

*Det kan inte avgöras vilken av utsagorna, erkännandet eller återtagandet, som anses ha en sannolik verklighetsförankring. Erkännandet ska i dessa fall värderas så lågt att fällande dom inte kan grundas på det och åtalet ska ogillas.*¹⁸¹

*Rätten finner vid bedömningen att återtagandet synes ha en sannolik verklighetsförankring. De uppgifterna ska då läggas till grund för den ogillande domen. Vid bedömningen av återtagandets bevisvärde utgör det tidigare erkännandet hjälpfakta.*¹⁸²

Många gånger försvinner underlaget för åklagarens huvudbevisning om åter ett återtagande av ett erkännande bedöms ha visst eller fullt bevisvärde. Därför är bedömningen av om återtagandet anses ha ett berättigande av avgörande betydelse.¹⁸³

4.4.3 Erkännandets roll vid uppnåendet av kravet på en fullständig utredning

Ett erkännande kan i viss mån betecknas som ”bevisens drottning”. Den tilltalade erkänner många gånger redan under förundersökningen och bekräftar sedan sitt erkännande under huvudförhandlingen. En tilltalads erkännande utgör en avgörande del av åklagarens huvudbevisning i egenskap av direkt bevisning för temat.¹⁸⁴ Det ska dock påpekas att ett erkännande i brottmål ska behandlas som vilket bevis som helst och omfattas som alla bevis av den fria bevisprövningens princip. Erkännandet är således varken bindande eller inskränkande för rätten.¹⁸⁵ Enligt processlagberedningen ska erkännandet inte tillmätas annan betydelse än andra upplysningskällor. Rätten har med andra ord en skyldighet att göra en självständig prövning av erkännandets värde.¹⁸⁶ Hur ingående denna prövning måste vara är dels beroende av brottets grovhet men också av

¹⁷⁹ Schelin (2007), s. 89 f.

¹⁸⁰ Schelin (2007), s. 90.

¹⁸¹ Schelin (2007), s. 90.

¹⁸² Schelin (2007), s. 90.

¹⁸³ Schelin (2007), s. 90.

¹⁸⁴ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009), s. 75.

¹⁸⁵ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 101.

¹⁸⁶ 35:3 2 st RB.

erkännandets sannolika verklighetsförankring.¹⁸⁷ Beredningen uttalade vidare att ”det är uppenbart i mål om grovt brott, där kravet på fullständig utredning gör sig starkt gällande, den tilltalades erkännande inte kan läggas till grund för domen med mindre det styrks av andra omständigheter.”¹⁸⁸ Med den fria bevisprövningens princip i åtanke bör dock beredningens uttalande inte tolkas som ett krav på stödande bevisning.¹⁸⁹ Ett klart erkännande som genomgått en grundlig prövning och tillmätts ett högt bevisvärde torde ensamt vara tillräckligt för en fällande dom om beviskravet kan anses uppnått.¹⁹⁰

I doktrinen har det dock getts uttryck för att huvudregeln vid de grövre brotten är att erkännanden måste stödjas av samverkande bevisning.¹⁹¹ Detta kan förklaras med att ett ensamt erkännande inte anses uppfylla kraven på en fullständig, robust utredning.¹⁹² Samverkande bevisning är bevisning som är skild från den tilltalades erkännande. Några exempel på samverkande bevisning är teknisk bevisning, vittnes- eller målsägandeuppgifter eller bevisedjor bestående av dessa. Gränsen mellan samverkande bevisning och hjälpfakta till ett erkännande kan många gånger vara svår att dra. Kännedom om detaljer i brottets utförande som inte är kända för allmänheten kan ses som skilda från själva erkännandet och därmed utgöra samverkande bevisning. Denna vetskap kan även utan ett erkännande tala för den tilltalades skuld. Å andra sidan kan kännedomen om dessa detaljer även ses som hjälpfakta till erkännandet i den mån att de kan uppfattas som talande för eller emot erkännandet.¹⁹³

Utgångspunkten i denna framställning är att ett erkännande måste stödjas av samverkande bevisning. Anledningen är min tidigare förespråkade uppfattning om ett differentierat utredningskrav och att ett ensamt erkännande i ett grovt brottmål inte kan anses uppfylla ett sådant utredningskrav. Vidare ansluter jag mig till ståndpunkten att kännedom om detaljer som överensstämmer med yttre förhållanden kring brottet och som kunnat konstateras oberoende av den tilltalades erkännande, utgör samverkande bevisning med erkännandet. Min uppfattning i denna fråga grundar jag på HD:s bedömning i nedanstående fall.

I praxis är det mycket ovanligt med mål gällande grova brott där den tilltalades erkännande är den enda bevisningen. Ett fall där vittnen, målsägande och teknisk bevisning som talade för den tilltalades skuld saknades var fallet i NJA 1987 s. 33. Fallet handlade om en man, Lars H,

¹⁸⁷ SOU 1938:44, s. 38, s. 380 f och Schelin (2007), s. 88.

¹⁸⁸ SOU 1938:44, s. 380 och Fitger m.fl., Rättegångsbalken (version till april 2013, Zeteo) kommentaren till 35 kap. 3 §.

¹⁸⁹ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 130.

¹⁹⁰ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 129.

¹⁹¹ Diesen (1994), s. 49 f; Bolding, SvJT 1953, s. 313; Bolding (1989), s. 113; Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 131 och Träskman i Skuld och ansvar: straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson (1985), s. 65.

¹⁹² SOU 1938:44, s. 380.

¹⁹³ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 129 f.

som stod åtalad för mord efter att ha erkänt att han tagit livet av en annan man.¹⁹⁴

Tingsrätten uttalade i ansvarsfrågan följande (vilket hovrätten och Högsta domstolen senare instämde i):

”Det finns inte någon teknisk bevisning som stöder Lars H:s erkännande. Det har emellertid inte framkommit några förhållanden som skulle kunna utgöra skäl för honom att som oskyldig ta på sig brottet. Någon annan misstänkt finns inte, och han saknar alltså anledning att vilja skydda någon. Hans berättelse har präglats av en övertygelse av att han utfört gärningen, parad med en total oförståelse av det inträffade och en djupt känd ånger och förtvivlan. Så som han berättat har det varit svårt att avgöra vad som varit verkliga hågkomster och vad som varit uttryck för vad han tror har hänt. Emellertid är det tydligt att han minns att han jagat Roger A ut på Postgatan och att han också använt kniv mot denne. Under förundersökningen har han också kunnat korrekt berätta om Roger A:s position på gatan omedelbart efter dådet samt om var knivhuggen träffat Roger A.

Lars H:s erkännande vinner alltså stöd av utredningen. TR:n finner härigenom utrett att Lars H berövat Roger A livet på sätt åklagaren angett i gärningsbeskrivningen.”

Den tilltalade fälldes alltså till ansvar för ett grovt brott med hans erkännande och kännedom om den dödes position och knivhuggens placering som enda bevisning. Den tilltalades kännedom om fakta kring brottet utgjorde samverkande bevisning till erkännandet. I fall liknande Lars H-fallet torde denna typ av bedömning vara förhållandevis vanlig.¹⁹⁵ Forssman menar att ovan beskrivna betraktelsesätt bör anses utgöra minimum för kravet på samverkande bevisning i mål om grova brott.¹⁹⁶

Förutsättningen, för att den tilltalades kännedom om fakta kring brottet ska ges något nämnvärt bevisvärde, är att alternativa förklaringar till kännedomen, än att den tilltalade är den som begått brottet, anses vara osannolika. Därför åligger det rätten att pröva dessa alternativa förklaringar och denna prövning är särskilt angelägen i mål gällande brott som omnämnts i massmedia. Rätten måste kontrollera vilka uppgifter som förekommit i massmedia när den bedömer bevisvärdet av den tilltalades kännedom om fakta kring brottet.¹⁹⁷

För att pröva en misstänkts kännedom om fakta kring brott kan brottsutredare genomföra rekonstruktioner av brottet. Den misstänkte får då visa brottsutredarna hur brottet utfördes. I likhet med att den misstänkte uppfattar en förhørsledares omedvetna förväntningar och anpassar sin berättelse finns vid rekonstruktioner risk för att den misstänkte anpassar sitt handlande efter åskådarnas reaktioner. Därför är det viktigt att rätten, vid

¹⁹⁴ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 131.

¹⁹⁵ Se bl.a. NJA 1989 s. 97, NJA 1994 s. 310 och NJA 1995 s. 464.

¹⁹⁶ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 132.

¹⁹⁷ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 132 f.

prövningen av den tilltalades utsagor och handlande, särskilt uppmärksammar eventuella ändringar och inkonsekvenser i dessa.¹⁹⁸

Det ovan diskuterade har fått särskild relevans på grund av Thomas Quicks erkännanden. Ett mycket uppmärksammat exempel är hans erkännande av de så kallade Appojauremorden. Framställningens nästa kapitel kommer i detalj redogöra för detta fall.

¹⁹⁸ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 133.

5 Rättsfallsanalys

Appojaurefallet

Utgångspunkten för analysen är den ursprungliga domen, resningsansökan, försvarets yttrande om resningsansökan, resningsbeslutet och resultatet av resningsbeslutet. Därutöver har förundersökningsprotokollet i viss mån gått igenom. Analysen består dels av ett referat vari fallets bakgrund återges, dels en diskussion. Efter referatet följer en ingående beskrivning med citat från relevanta delar av åtal, domar och beslut i fallet. I diskussionsdelen analyseras materialet framför allt ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Syftet är att kritiskt granska det som hänt. Granskningen ansluter till det som behandlats i framställningens inledande delar om rättssäkerhet och bevisprövning.

5.1 Referat

Marinus och Janny Stegehuis från Nederländerna knivmördades natten mellan den 12 och 13 juli på en rastplats vid sjön Appojaure.¹⁹⁹ I ett första förhör, som hölls den 23 november 1994, började Thomas Quick berätta om de så kallade Appojauremorden. Kort därefter i ett andra förhör erkänner Quick mordet.²⁰⁰

Förutom erkännandet bestod bevisningen i målet av en jämförelse av Quicks egna fakta kring brottet mot de fakta som framgick av brottsplatsundersökning och läkarundersökning av paret Stegehuis döda kroppar. Utöver detta fanns vittnen som kunde bekräfta att Quick, vid den aktuella tidpunkten, befunnit sig i trakten där mordet begicks. Det som avgjorde utgången i ansvarsfrågan var dock det faktum att Quick i förhör och vid en rekonstruktion av brottet kunnat ge detaljerade beskrivningar av brottsplatsen och brottets genomförande. Denna överensstämmelse mellan Quicks fakta kring brottet och verkligheten ansågs överskugga de brister som fanns i utredningen. En av dessa brister var det faktum att Quick i förhör påstått att han haft en medbrottsling, vilkens existens var en förutsättning för en del av Quicks uppgifter. Bland annat var det med hjälp av medbrottslingens bil de tog sig till den avlägsna brottsplatsen. I målet uttalade psykologisk expertis att ingenting framkommit som gav stöd för att det skulle föreligga ett falskt erkännande.²⁰¹

Den 25 januari 1996 dömde Gällivare tingsrätt Quick för mord med påföljden rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.²⁰²

¹⁹⁹ Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 4.

²⁰⁰ Råstam (2012), s. 33 f.

²⁰¹ Forssman i Björkman m.fl. (1997), s. 133.

²⁰² Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 21.

5.2 Den ordinarie rättsprocessen

5.2.1 Åtal

Överåklagare Christer van der Kwast väckte den 11 december 1995 talan mot Thomas Quick, offentlig försvarare Claes Borgström, vid Gällivare tingsrätt för mord med följande gärningsbeskrivning:²⁰³

”Quick har natten mellan den 12 och 13 juli 1984 på en rastplats vid sjön Appojaure, Gällivare kommun, med upprepade knivhugg berövat Marinus Stegehuis och Janny Stegehuis livet.”²⁰⁴

5.2.2 Åberopad utredning

Utredningen som åberopades till stöd för åtalet utgjordes i huvudsak av Quicks egna uppgifter.²⁰⁵

Därutöver åberopades vittnesförhör med kriminalinspektören Sture P beträffande vad som framkommit vid brottsplatsundersökningen. Biträdande operative chefen Tony J vid Polismyndigheten i Norra Lappland åberopades beträffande vad som framkommit vid utredningen av den vägsträcka som makarna Stegehuis kört den 12 juli 1984 samt identifieringen av platsen där makarna Stegehuis tagit foton den 12 juli 1984 till styrkande av deras förhavanden denna dag. Kriminalinspektör Seppo Penttinen åberopades till styrkande av hur Quicks uppgifter framkommit under utredningen. Kriminalkommisarien Jan Olsson åberopades beträffande vad som framkommit i samband med rekonstruktion 1995-07-10 av händelseförloppet vid gärningen och till styrkande av hur Quicks uppgifter överensstämmer med de faktiska förhållandena 1984. Vittnesmål från Kristina R åberopades angående hennes sammanträffande med Quick 1984, Henry L angående hans vistelse i Jokkmokk i juli 1984 och Anneli H angående förlust av cykel i juli 1984 till styrkande av Quicks uppgifter om att han befunnit sig i Jokkmokk/Gällivare vid tiden för gärningen.²⁰⁶

Sakkunnigförhör med docenten leg. psykologen Sven-Åke Christiansson åberopades beträffande Quicks allmänna minnesfunktioner och betingelserna för hans uppgifter i psykologiskt avseende. Sakkunnigförhör med chefsöverläkaren Anders Eriksson åberopades beträffande de skador som tillfogats makarna Stegehuis och till styrkande av hur Quicks uppgifter överensstämmer med de konstaterade skadorna.²⁰⁷

Utöver detta åberopade åklagaren brottsplatsundersökningsprotokoll av olika slag, däribland flera med foton, och en videoupptagning av rekonstruktion

²⁰³ Ansökan om stämning, Gällivare TR mål B 26/95, s. 1.

²⁰⁴ Ansökan om stämning, Gällivare TR mål B 26/95, s. 1.

²⁰⁵ Ansökan om stämning, Gällivare TR mål B 26/95, s. 1.

²⁰⁶ Ansökan om stämning, Gällivare TR mål B 26/95, s. 2.

²⁰⁷ Ansökan om stämning, Gällivare TR mål B 26/95, s. 2.

på brottsplatsen den 10 juli 1995 till styrkande av det sätt på vilket Quick agerat vid rekonstruktionen och då beskrivit händelseförloppet vid gärningen och olika omständigheter och detaljer som kunnat avstämmas mot den tekniska och rättsmedicinska utredningen.²⁰⁸

Det kan noteras att någon direkt bevisning i form av vittnesiakttagelser eller teknisk bevisning i form av fingeravtryck, skospår, biologiska spår eller liknande inte åberopades.

5.2.3 Tingsrättens dom

Gällivare tingsrätt, lagmannen Roland Å med nämndemän, meddelade dom den 25 januari 1996 (mål B 26/95).²⁰⁹ Eftersom en av frågeställningarna är att diskutera rättens bevisvärdering ur ett rättssäkerhetsperspektiv har jag valt att återge tingsrättens uttalande i ansvarsfrågan i sin helhet:

”Quick har erkänt ifrågavarande gärningar. Enbart detta förhållande är emellertid inte tillräckligt för en fällande dom. Den bevisning som förebringats i målet avser att bestyrka de uppgifter som lämnats av Quick i fråga om tillvägagångssättet och övriga omständigheter vid förövandet av gärningarna.

Inledningsvis må anmärkas att Quick, enligt vad som tidigare redovisats, uppgivit att han inte varit ensam på brottsplatsen utan att även en annan person – Jonny – skulle ha funnits där och varit Quick behjälplig i dennes handlande. Som den sålunda namngivne personen inte kunnat bindas vid gärningarna i fråga och förundersökningen beträffande denne nedlagts har tingsrätten i förevarande mål att pröva endast frågan om gärningsmannen är identisk med Quick.

Härvid kan till en början konstateras att Quicks uppgift om sin vistelse i Jokkmokk i tiden strax före brottens förövande få anses tillförlitligen bekräftad av vad vittnena Anneli H och Henry L berättat ävensom att Quicks påstående, att han efter gärningarna begivit sig till Gällivare vinner i varje fall visst stöd av vad Kristina R omvitnat.

Vad så gäller själva de med åtalet avsedda gärningarna kan till en början konstateras att ingenting framkommit som kan ge stöd för antagande att Quicks under förundersökningen lämnade uppgifter skulle grunda sig på information utifrån. Likväl har Quick enligt Penttinsens vittnesmål redan den 23 november 1994 och således långt i tiden före den rekonstruktion som sedermera verkställdes vid Appojaure kunnat upprätta en detaljerad skiss av tältplatsen, vägen till denna samt lämna uppgifter om tältets utseende och dess förankring i marken, hur förankringen lossats ävensom en hel del andra detaljer. Vid senare förhörstillfällen har Quick, enligt Penttinen, spontant lämnat uppgifter om tillvägagångssätt vid gärningens förövande och skadebilden samt det sätt på vilken Marinus Stegehuis åsamkades den av rättsläkaren konstaterade krosskadan i ansiktet. Quick har därefter, såväl vid den verkställda rekonstruktionen och vid huvudförhandlingen i allt väsentligt vidhållit sina tidigare lämnade uppgifter.

²⁰⁸ Ansökan om stämning, Gällivare TR mål B 26/95, s. 1 f.

²⁰⁹ Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 19 ff.

Utöver det nu redovisade må beaktas att Quick, såvitt framkommit genom Jan Olssons vittnesmål, vid förhör och rekonstruktionen kunnat lämna uppgifter, som i alla väsentliga delar stämmer överens med de fynd och iakttagelser som gjordes vid brottsplatsundersökning och som, enligt vad som får anses utrett, till stora delar inte varit kända för allmänheten.

Redan den nu anförda utgör därför ett mycket starkt stöd för riktigheten av Quicks uppgifter inte bara att han befunnit sig på brottsplatsen vid ifrågavarande tillfälle utan även att han förövat de gärningar som avses med åtalet.

Till den nu redovisade kommer de uppgifter, som Quick vid förhör och rekonstruktion lämnat rörande makarna Stegehuis skador, enligt Anders Eriksson till alla delar överensstämmer med den skadebild som Janny Stegehuis uppvisade vid obduktionen samt att Quick också beträffande Marinus Stegehuis förmått förklara samtliga skador så när som på en skada på vänster hand och en nackskada.

Slutligen må i sammanhanget beaktas vad Christiansson uppgivit om Quicks minnesfunktioner samt sin uppfattning därom, att ingenting framkommit som ger stöd för att det från Quicks sida skulle föreligga ett falskt erkännande.

På grund av det nu anförda finner tingsrätten att det är ställt utom varje rimligt tvivel att Quick begått nu ifrågavarande gärningar. Omständigheterna vid förövandets av brotten har varit sådana att dessa är att bedöma som mord.²¹⁰

Tingsrätten dömde Quick för mord. Påföljden bestämdes till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.²¹¹ Quick överklagade inte domen och domen vann laga kraft.²¹²

5.3 Resning

5.3.1 Rättsliga utgångspunkter

Ansökan om resning till förmån av den tilltalade görs med stöd av bestämmelsen i 58 kap. 2 § RB. Enligt den fjärde punkten i bestämmelsen gäller som huvudregel att resning får beviljas till förmån för den tilltalade om någon omständighet eller något bevis, som inte tidigare har förebringats, åberopas och dess förebringande sannolikt skulle ha lett till att den tilltalade frikänts. Enligt den så kallade tilläggsregeln kan resning också beviljas om det, med hänsyn till vad åberopas och i övrigt förekommer i målet, finns synnerliga skäl att på nytt pröva målet.²¹³ Tilläggsregeln bör enligt praxis användas om ny bevisning till följd av särskilda omständigheter är ägnade att framkalla tvivel om den tilltalades skuld till brottet.²¹⁴

²¹⁰ Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 19 ff.

²¹¹ Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 22.

²¹² Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 1.

²¹³ 58:2 RB.

²¹⁴ Se NJA 1992 s. 625 och NJA 2004 N 47.

5.3.2 Resningsansökan

Chefsåklagare Kristian Augustsson inkom den 18 juni 2012 med ansökan om resning. Augustsson yrkade att Hovrätten för Övre Norrland skulle bevilja resning till förmån för Thomas Quick, numera efter namnbyte, Sture Bergwall²¹⁵ och förordnade att målet skulle tas upp på nytt av Gällivare tingsrätt. Som grund angav Augustsson att Quick nu återtagit sitt erkännande och detta återtagna erkännande stöddes av sådana nya omständigheter och bevis, vilka till följd av särskilda omständigheter framkallade tvivel om Quicks skuld till brotten.²¹⁶

Augustsson framhöll att resningsansökan hade föregåtts av och hade samband med mål av liknande slag där Quick fällts till ansvar för mord i enlighet med erkännande som han nu tagit tillbaka. Augustsson hänvisade därför i sin resningsansökan till, en av överåklagare Björn Ericson, gjord sammanställning över bakgrunden och sambanden. Denna sammanställning har baserats på de iakttagelser som redovisats och de synpunkter som framlagts vid gemensamma genomgångar inom åklagargruppen som har granskat handläggningen av förundersökningarna och rättegångarna mot Quick.²¹⁷

Nedan refereras de allmänna synpunkter på utredningarna som åklagargruppen kunnat iaktta.²¹⁸

Allmänt om brottsutredningarna. Quickutredningarna har pågått under en lång tidsperiod och till viss del också samtidigt. Quick har under utredningstiden inte haft några restriktioner, något som torde vara mycket ovanligt under mordutredningar. Han har således haft fri tillgång till media och personliga kontakter.²¹⁹

Gemensamt för utredningarna är att Quick inte till en början förekommit i någon av utredningarna och att det genomgående saknas teknisk bevisning eller vittnesbevisning som kan binda honom till brottsplatserna.²²⁰

Quick har inte bara erkänt de ifrågavarande brotten utan har också arbetat aktivt för att bli fälld och ställt krav på resultat. Detta har medfört att brottsutredningarna blivit helt beroende av Quicks vilja att berätta. Under de premisserna kan det hävdas att det inte varit lätt för utredarna att i alltför hög grad ifrågasätta Quicks uppgifter och att han skulle vara gärningsman.²²¹

²¹⁵ Jfr not 1.

²¹⁶ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 1 f.

²¹⁷ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 2.

²¹⁸ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 3 ff.

²¹⁹ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 5.

²²⁰ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 5.

²²¹ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 6.

Det allmänna intryck av de många förhör som hållits med Quick är att han inledningsvis lämnat ganska innehållsfattiga berättelser som sedan ändrats och anpassats till utredningen utan att för den skull bli mer fullödiga. Det har varit svårt att kontrollera informationsflödet under de parallella utredningarna. Detta kan förklaras med att Quick saknat restriktioner och parallellt med utredningarna undergick terapi.²²²

Förhållandet mellan brottsutredningarna och vården. Det förefaller tydligt att de berättelser och erkännanden av mord som Quick har lämnat, växt fram under den ganska omfattande terapi han undergick på Sätters sjukhus. Det ”vattentäta skott” som varit mellan brottsutredningarna och terapiarbetet har i realiteten inneburit att man under polisutredningarna helt saknat kunskap om hur berättelserna vuxit fram och vilken eventuell information som varit tillgänglig. Detta har medfört att det varit svårt att bedöma de lämnade uppgifternas kvalitet. Företrädare för vården har också regelbundet närvarit vid förhör och rekonstruktioner.²²³

I fall där den försvunne personen inte har hittats har Quick förklarat att kroppsdelar gömmts undan i särskilda ”gömslen”. Detta har medfört att ett omfattande arbete har lagts ned på att hitta dessa gömslen. Att efterforskningarna inte ledde till några återfunna kroppsdelar är något som borde fått en varningsklocka att börja ringa.²²⁴

Angående Quicks berättelser om sina upplevelser från sin barndom kan det sammanfattningsvis konstateras att bilden som framkommit under terapin inte stämmer överens med vad Quicks närmaste släktingar sagt i förhör. Quicks agerande förklarandes, av professor Lidberg i den första domen från Piteå tingsrätt, med att han på något sätt iscensatte den sexuella kränkning han utsatts för under barndomen vilken i sin tur var sammankopplad med en sexuell laddning av lustkänslor. Denna psykologiska förklaringsmodell kan därmed ifrågasättas.²²⁵

Tillförlitligheten av tidigare erkännanden. Quick har, genomgående i sina resningsansökningar, åberopat en analys av docenten Anna Dåderman, för att visa den förhöjda risken för att han skulle lämna falska erkännanden på grund av omfattande medicinering. Efter att ha granskat sjukhusjournalerna har Dåderman dragit slutsatsen att Quick blivit vallad, konfronterad och förhörd på grund av materialet som framkom under terapin vid Sätters sjukhus. Dåderman har vidare dragit slutsatsen att Quicks erkännanden har skett medan han varit kraftigt påverkad av bensodiazepiner och andra läkemedel. Hennes slutliga bedömning var att risken för falska erkännanden var förhöjd hos en person som påverkad av bensodiazepiner genomgick psykoterapi med syftet att väcka bortträngda minnen.²²⁶

²²² Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 6.

²²³ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 6.

²²⁴ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 7.

²²⁵ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 7.

²²⁶ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 8.

Domarna. Domarna meddelade mot Quick är genomgående välskrivna och analyserna är noggranna och lätta att följa. Vid närmare granskning av utredningsmaterialet har dock bevisvärdet av olika omständigheter inte varit sådant som domstolarna har förutsatt.²²⁷

Att Quick genomgående erkände vad som lades honom till last och också att han ville bli dömd har med stor sannolikhet inneburit begränsningar i hans försvarares möjligheter att lyfta fram omständigheter som talat för att Quick skulle vara oskyldig. Processordningen i Sverige bygger på tanken att två parter med olika intressen belyser frågor och lyfter fram fakta ur den bakomliggande utredningen. Om detta inte görs, uppstår en obalans i processen och domstolen får inte ett fullständigt material att grunda sitt avgörande på.²²⁸

Kommissarie Kjell-Åke Wendt har gjort en omfattande genomgång och analys av vad som framkommit under den tidigare processen i detta ärende. Detta gäller när och hur vissa uppgifter framkommit och hur de etablerats och redovisats i förundersökningsmaterialet.²²⁹

Nedan kommer redogöras för ett urval av vad Augustsson närmre anförde om grunderna för resning bland annat med stöd av ovan nämnda genomgång.

5.3.2.1 Om i domen antecknade uppgifter och överväganden

Om åklagarens uppgifter. I domen står det endast att läsa att mordet vid Appojaure ledde till att en omfattande utredning påbörjades.²³⁰ Av vad som antecknats om åklagarens redovisning inför rätten framgår således varken någon närmre redovisning av utredningen före Quicks erkännande eller den sammanställning, som då gjordes över vad som publicerats i massmedia om mordet. Åklagarens redogörelse inför rätten synes heller inte ha innehållit uppgifter om hur Quicks uppgifter förändrats och vuxit fram under utredningens gång.²³¹

Åklagarens uppgift att ”först i november 1994 började Quick i samband med terapisaftal på Sätters sjukhus tala om Appojauremorden” är inte riktig. Enligt en promemoria, ett så kallat spaningsuppslag, upprättad av förhørsledaren Seppo Penttinen den 21 november 1994, berättade Quick för Penttinen att han efter ett tidigare möte med journalisten Lennart Hård fått tankar om att han skulle kunna ha något med mordet att göra. Hård hade frågat Quick om han kände till om det bedrevs någon undersökning om ett dubbelmord i fjällvärlden. Promemorians innehåll synes tyda på att Quicks uppgifter inte uppkom spontant vid terapi utan efter en fråga av en

²²⁷ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 10.

²²⁸ Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5, s. 10 f.

²²⁹ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 2.

²³⁰ Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 5 och Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 2.

²³¹ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 2 f.

journalist. Denna promemoria eller annan dokumentation om dess innehåll togs inte med i förundersökningsprotokollet.²³²

Åklagarens uppgift att ”Quick har vid förhör uppgivit att också en annan, av honom namngiven person – i det följande benämnd Jonny – skulle ha varit med honom vid förövandet av ifrågavarande gärningar.” Denna uppgift är inte en fullständig beskrivning av vad Quick sagt under förundersökningen. Från början uppgav Quick att han var ensam om gärningarna och vidare har inte heller själv spontant använt namnet J. Av ett förhör lett av förhørsledare Penttinen framgår det att Penttinen gav Quick namnet. Penttinen hade i sin tur fått namnet från att ha läst den tidigare utredningen där namnet förekom i en annan konstellation.²³³

Augustsson sammanfattar denna del med uttalandet:

”Vad som antecknats om åklagarens uppgifter visar att rätten i angivna delar fått ett felaktigt underlag för sin bedömning av hur Bergwalls uppgifter lämnats under förundersökningen. Detta är ägnat att påverka rättens bedömning av Bergwalls trovärdighet och innebär en ny uppgift i förhållande till vad rätten hade som underlag för sitt ställningstagande.”²³⁴

Om uppgifter utifrån. I den fortsatta redovisningen av sina överväganden skriver rätten att:

”ingenting framkommit som kan ge stöd för antagande att Quicks under förundersökningen lämnade uppgifter skulle grunda sig på information utifrån.”²³⁵

Under den första delen av förundersökningen då Quick ännu inte var med i bilden gjordes en sammanställning av vad som publicerats av media rörande brottsplatsen och gärningarna. Av sammanställningen framgår det att bilder över brottsplatsen och även mycket annan information om gärningarna publicerades i ett stort antal tidningar. Fastän Quick satt på Säter under hela utredningens pågående hade han tillgång till media och också permissioner. Under den egna utredningstiden kvarstod tillgången till media medan permissionerna upphörde. Att Quick vid ett tillfälle, rörande ett annat mord, beskrivit att han besökt ett bibliotek i Stockholm för att läsa artiklar om mordet visar att han intresserat sig för att ta reda på information som fanns skrivet om det fallet. Detta talar för att han även kan ha intresserat sig för förevarande fall.²³⁶

Vidare har Quick i förhör nämnt att han sett foton av paret Stegehuis i tidningen och i boken *Händelser vid vatten*, utkommen 1993, läst en beskrivning av parets utseende. Quick lämnade sedan uppgifter om parets

²³² Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 3.

²³³ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 3 f.

²³⁴ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 4.

²³⁵ Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 20.

²³⁶ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 6.

utseende som överensstämde med bokens beskrivning men som var helt fel enligt obduktionsprotokollens uppgifter.²³⁷

Augustsson sammanfattar denna del med uttalandet:

”Allt detta sammantaget visar att uppgiften att Bergwall inte skulle ha kunnat få information utifrån om mordet saknar grund och att det tvärtom finns uppgifter som visar på att han intresserat sig för sådana uppgifter, att han haft möjlighet att söka och få kännedom om sådana uppgifter samt att han faktiskt fått del av sådana uppgifter. Det nu beskrivna utgör nya uppgifter, vilka inte funnits med i tingsrättens underlag. Det kan antas att rätten, om så varit fallet, hade bedömt möjligheten att Bergwall kunde ha fått information utifrån på ett annat sätt.”²³⁸

Om förhørsledarens uppgifter. Rätten skriver att:

”Likväl har Quick enligt Penttinen vittnesmål redan den 23 november 1994 och således långt i tiden innan den rekonstruktion som sedermera verkställdes vid Appojaure kunnat upprätta en detaljerad skiss av tältplatsen, vägen till denna samt lämna uppgifter om tältets utseende och dess förankring i marken, hur förankringen lossats ävensom en hel del andra detaljer. Vid senare förhörstillfällen har Quick, enligt Penttinen, spontant lämnat uppgifter om tillvägagångssätt vid gärningarnas förövande och skadebilden samt det sätt på vilken Marinus Stegehuis åsamkades den av rättsläkaren konstaterade krosskadan i ansiktet”²³⁹

Enligt Penttinen var Quicks minnesbilder klara och distinkta vad gäller de centrala delarna i en händelse, däremot ganska diffusa vad gäller mera perifera omständigheter så som resor till och från en plats. Referatet av vad Penttinen berättade inför rätten avslutades med att ”det antecknas att Penttinen sagt att Bergwalls uppgifter under förundersökningen ”lämnades helt spontant” och det inte fanns någon ”skiljaktighet mellan det som Quick tidigare – under förundersökningen – slutligt berättat och vad han redovisat vid huvudförhandlingen”²⁴⁰

Genomgången som gjordes inför resningsansökan visar att Quick från början och under utredningens gång inte hade så klara och distinkta minnen av mordet och centrala delar i händelseförloppet som redovisades. Penttinen redogörelse för vad som förekommit under förundersökningen inför rätten var allt för översiktlig och belyste inte hur Quicks uppgifter förändrats och vuxit fram under utredningens gång.²⁴¹

Om platsen för gärningarna och tältet. Penttinen sade att Quick redan i förhör den 23 november 1994 lämnade ”uppgifter samt en detaljerad skiss av tältplatsen och av vägen som leder dit. Han beskrev vidare

²³⁷ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 6.

²³⁸ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 7.

²³⁹ Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 20.

²⁴⁰ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 7.

²⁴¹ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 7.

markförhållanden där tältet stod, befintligheten av en sittplats bestående av stockar samt avståndet mellan sjön, tältet och makarnas bil.”²⁴²

Genomgången visar att bilder över mordplatsen fanns publicerat i massmedia på ett tidigt stadium efter mordet. En jämförelse mellan publicerat material och Quicks skiss och uppgifter visar att han kan ha fått informationen utifrån.²⁴³

Genomgången visar vidare att ordet skära fördes in vid förhör. Quick, på en fråga av Penttinen om hur han högg med kniven, sade att han högg uppifrån men även gjorde några uppercuts. Detta tolkade Penttinen som en skärande rörelse och förde in ordet skära i sina följdfrågor. Quick sade emellertid aldrig själv att han skar i tältduken.²⁴⁴

Inledningsvis beskrev Quick även revorna i tältet på fel plats och kunde inte placera dem rätt innan rekonstruktionen som ägde rum den 10 juli 1995. Under rekonstruktionen gjorde Quick först allt fel i förhållande till det förväntade men efter en paus med enskild överläggning med Penttinen, gjorde han i ett andra försök allt rätt enligt förhör med Jan Olsson.²⁴⁵

Augustsson avslutar denna del med uttalandet:

”Uppgifterna om hur tältet angreps och tillfogades skador är inte spontana utan har varit olika och lämnats vid skilda tillfällen. Det har också funnits information om tältet i massmedia. Rätten har inte fått en tillfredsställande redogörelse för hur de i rätten lämnade uppgifterna tillkommit. Detsamma gäller för vad som funnits i media.”²⁴⁶

Om själva brotten. I referatet av vad Penttinen sagt inför rätten skriver rätten att:

”Beträffande själva brotten antecknades i domen att Penttinen uppgav att Bergwall berättade att man hade frilagt innertältsduken varefter han sett mannens kontur avteckna sig mot tältduken. Därpå utdelade han cirka tre knivhugg varvid han först kände visst motstånd från tältduk och kroppsvävnad men att kniven sedan ”sjönk” lättare in i kroppen.”²⁴⁷

Genomgången visar att Quick i förhör och vid rekonstruktionen lämnat olika uppgifter om hur angreppet skulle ha startat och genomförts vilket det finns inget i domen som antyder att rätten fått ta del av.²⁴⁸

Sammantaget om våldet och skadorna. Augustsson avslutar denna del med uttalandet:

²⁴² Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 7.

²⁴³ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 8.

²⁴⁴ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 8.

²⁴⁵ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 8.

²⁴⁶ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 9.

²⁴⁷ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 9.

²⁴⁸ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 10.

”Även om det finns uppgifter om konstaterade skador som kan stämma med vad Bergwall till slut lämnat uppgift om, finns många uppgifter om tillvägagångssätt och konstaterade skador som inte är förenliga med det som antecknats om detta i domen. Vad som framkommit om vad som redovisats för rätten i dessa delar visar att rätten inte getts tillfälle att väga in hela bilden vid sin bedömning.”²⁴⁹

5.3.2.2 Övrig bevisning

Falska erkännanden av andra mord. Det framgår, av vad som antecknats i tingsrätten, att rätten inte kände till att Quick även erkände en rad mord han uppenbarligen inte hade begått. Parallellt med förundersökningen för mordet i Appojaure strävade Quick målmedvetet efter att bli fälld för dessa mord. Utöver detta utpekade Quick påstådda gärningsmän och tillvitade dessa allvarlig brottslighet. Ett exempel på ett sådant falskt erkännande är mordet på de så kallade ”norgepojarna” som Quick sade att han fört bort och mördat vilka sedan befanns vara i livet.²⁵⁰

5.3.3 Försvarets yttrande om resningsansökan

Advokat Thomas Olsson, ombud för Thomas Quick, inkom 16 november 2012 med ett yttrande om åklagarens resningsansökan. Thomas Quick anslöt sig till yrkandet om resning och de grunder och omständigheter som åklagaren åberopade till stöd för resningsansökan.²⁵¹

Nedan kommer redogöras för ett urval av vad Quick genom hans ombud närmre anförde om grunderna för resning.

Om lämpligheten i att låta vittnen lämna uppgifter rörande vad Quick uppgivit under förundersökningen. Bedömningen som tingsrätten gjorde var helt och hållet inriktad på att pröva om uppgifterna som Quick lämnade överensstämde med redan kända utredningsresultat. Här bör uppmärksammas att det tingsrätten betecknade som Quicks erkännande i själva verket bestod av två olika moment. Dels de uppgifter som Quick själv lämnade inför rätten, dels de uppgifter som polismännen Penttinen och Olsson lämnade rörande vad Quick uppgivit under förundersökningen. Detta förfarande kan ifrågasättas med hänsyn till principen om det bästa bevismaterialet i 36 kap. 16 § 2 st RB. Av polismännens vittnesmål framgår det inte att de uppgifter Quick lämnat i polisförhör avvikit från tidigare lämnade uppgifter och att Quick ibland förklarat att han inte kunnat eller velat yttra sig. Även om rättslig grund för att åberopa uppgifter från polisförhören har förelegat kan det synas säkrare att hämta uppgifterna direkt från förhörprotokollen. Istället redogjorde vittnen under huvudförhandlingen för vad de mindes eller ansåg sig ha uppfattat vid förhörstillfällena eller vid en genomläsning av förhören vid ett tidigare tillfälle.²⁵²

²⁴⁹ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 15.

²⁵⁰ Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1, s. 16.

²⁵¹ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 1.

²⁵² Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 2.

Om det inledande erkännandet den 23 november 1994. Den enda korrekta informationen som Quick lämnade i sitt första förhör var att ett holländskt turistpar knivmördats i Appojaure när de låg och sov i sitt tält. Detta kan förklaras med att denna information kunde Quick ha inhämtat genom media. Quicks beskrivning av mordvapnet, kvinnans utseende och klädsel, placeringen av kropparna och närmiljön på brottsplatsen var allt väsentligen sådan att den motsades av de tekniska och rättsmedicinska utredningsresultaten. Mycket tyder på att det nära nog var uppenbart att Quick vid det första förhöret helt saknade minnesbilder av händelsen. Frågan som borde ha ställts var varför han erkände mord han inte minns.²⁵³

Om uppkomstbetingelserna. Quick erkände under åren 1992-2002 över 30 mord. När han började berätta om dem hade han inte några minnen av att han begått något mord. Detta förklarades med att det rörde sig om förträngda minnen som återvanns i terapin. De mord som blev föremål för förundersökningar hade alla först dykt upp i terapin och vidareförmedlats av terapeuterna till utredarna. Terapeuterna utgick ifrån en teori om att våldsamma handlingar i vuxenlivet var en återgestaltning av barndomstrauman. Inom forskningen har man försökt identifiera riskfaktorer som kan påverka en person att avge ett falskt erkännande. Exempel på riskfaktorer kan vara att utredarnas egen övertygelse i skuldfrågan förs över till den misstänkte och påverkar honom att erkänna eller att den misstänkte befinner sig i en sårbar eller utsatt situation. Med sårbarhet kan menas att en person har lätt för att ljuga och en tendens att fabulera, att han har låg självkänsla och att han är under påverkan av eller avtändning från droger eller alkohol.²⁵⁴

Det har i doktrin²⁵⁵ uttryckts skepsis mot företeelsen med bortträngda minnen och deras återvinnande genom terapi. Metoden har varit kontroversiell och den psykologiska forskningen framhåller att de bortträngda minnena vanligen framkallas med hjälp av synnerligen suggestiva terapimetoder. En del forskare²⁵⁶ har till och med ifrågasatt om det överhuvudtaget finns några belegg för dessa metoder.²⁵⁷

Närmare om risken för falska erkännanden. Quick har åberopat en analys av docenten Anna Dåderman för att visa den förhöjda risken för att han skulle lämna falska erkännanden på grund av omfattande medicinering.²⁵⁸ Utöver det som tidigare redovisats om Dådermans slutsatser framgår det även av hennes utlåtande att Quick uppfattats som en jagsvag och impulsstyrd person med en personlighet präglad av dålig självkänsla och känsla av

²⁵³ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 11.

²⁵⁴ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 12.

²⁵⁵ Se bl.a. Gregow, SvJT 1996, s. 520.

²⁵⁶ Se bl.a. Sjöberg och Lindholm, Läkartidningen 4/2009.

²⁵⁷ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 12 f.

²⁵⁸ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 19.

underlägsenhet. Det framgår även att han hade ett mycket stort behov av att få omgivningens bekräftelse.²⁵⁹

Med Dådermans analys som underlag drar Quick genom sitt ombud följande slutsats:

”Följaktligen kan konstateras att Sture Bergwall erkände sina mord i ett tillstånd där hans mentala funktioner var kraftigt nedsatta och störda till följd av ett omfattande intag av narkotiska läkemedel. Under sådana förhållanden måste det anses förelegat en helt uppenbar risk för att erkännandena inte var tillförlitliga.”²⁶⁰

Avslutande synpunkter. Det kan konstateras att Quick frivilligt har erkänt mordet på makarna Stegehuis. Quick synes vid det första förhöret ha saknat kännedom om centrala detaljer i händelseförloppet och inte heller kunde han berätta om gärningsspecifika omständigheter som endast utredarna kände till. Detta brukar vanligtvis leda till att utredarna avfärdar erkännandet som falskt.²⁶¹

I Appojaurefallet valde istället utredarna att fortsätta utredningen med fler förhör och rekonstruktioner. Detta möjliggjorde för Quick att ändra och lägga till uppgifter i avsikt att anpassa dem till utredningsresultaten. Quick lyckades med detta i en del fall, medan i andra fanns bristerna kvar under hela utredningen. Som ett resultat av detta kom förundersökningen att innehålla en mängd olika och sinsemellan motstridiga uppgifter om centrala delar av händelseförloppet. Quick uppgav exempelvis i de inledande förhören felaktiga uppgifter rörande kvinnans utseende och agerande, kropparnas placering, mordvapnet och skadorna. Sedan under rättegången lämnade han mer riktiga uppgifter.²⁶²

Missen att konfrontera Quick med det faktum att han ändrade uppgifter och sade emot sig själv ledde i sin tur till att sambandet mellan terapin och förundersökningen hölls dold. Erkännandena grundade sig på bortträngda minnen som i terapin återuppväcktes i form av minnesfragment. Dessa minnesfragment delgavs utredarna och klarnade sedan och blev alltmer sammanhängande genom ytterligare terapi och fler förhör. Allt skedde under förhållanden där Quicks mentala och intellektuella förmåga var kraftigt försämrade på grund av ovanligt stor tilldelning av narkotiska läkemedel och en i grunden suggestiv terapiform.²⁶³

Avslutningsvis kan sägas att det är Quicks uppfattning att det är sannolikt att tingsrätten, med kännedom om uppkomstbetingelserna för erkännandet och det faktum att det han berättade i det första förhöret i allt väsentligen motsades av utredningen, kommit att ifrågasätta tillförlitligheten i erkännandet och sannolikt inte lagt det till grund för en fällande dom.²⁶⁴

²⁵⁹ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 19.

²⁶⁰ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 20.

²⁶¹ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 22.

²⁶² Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 22.

²⁶³ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 22.

²⁶⁴ Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23, s. 22.

5.3.4 Hovrättens resningsbeslut

Hovrätten för övre Norrland, hovrättspresidenten Margareta B samt hovrättsråden Susanne M och Tom M, beviljade resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp av Gällivare tingsrätt. Beslutet meddelades den 1 februari 2013 (ärende Ö 493-12).²⁶⁵ Hovrätten gjorde följande uttalanden i ansvarsfrågan:

”Den omständigheten att Sture Bergwall erkände gärningen vid huvudförhandlingen måste ha påverkat hur utredningsmaterialet presenterades under huvudförhandlingen. I resningsärendet framgår att vissa delar av utredningsmaterialet, som i belysning av att han nu förnekar gärningen kan bedömas vara relevant, inte förebringades under huvudförhandlingen.

Av förhör och annan utredning under förundersökningen framgår att Sture Bergwall inledningsvis och senare lämnade olika, felaktiga och sinsemellan motstridiga uppgifter om händelseförloppet. Det framgår också att uppgifter om mordet publicerades i olika media och att Sture Bergwall hade möjlighet att ta del av sådana uppgifter.”²⁶⁶

”Det framgår inte av domen att Sture Bergwalls inledningsvis och under utredningens gång lämnade felaktiga eller förändrade uppgifter redovisades för tingsrätten på sådant sätt att rätten hade möjlighet att beakta hur dessa utvecklats och förändrats under utredningens gång.

Om Sture Bergwalls olika uppgifter i större utsträckning hade varit kända för tingsrätten, hade detta kunnat påverka tingsrättens bedömning av tillförlitligheten av de uppgifter Sture Bergwall lämnade. Detsamma gäller för uppgifterna om att Sture Bergwalls mentala och intellektuella förmåga kan ha varit kraftigt nedsatt till följd av den suggestiva terapiformen i kombination med tilldelning av narkotiska läkemedel. Av det rättspsykiatriska utlåtandet av den 31 mars 2009 framgår att risken för falska erkännanden är förhöjd hos en person som under påverkan av de aktuella preparaten genomgår en suggestiv psykoterapi vars syfte är att väcka bortträngda minnen, i synnerhet om de genomförs hos en sårbar tvångsvårdad person som lider av en allvarlig psykisk störning. Vidare framhålls att bensodiazepiner är kända för att psykiska biverkningar i form av depersonalisation, förvirring och hallucinationer.”²⁶⁷

Hovrätten avslutar sin bedömning i ansvarsfrågan med följande uttalande:

”För det fall att det som nu har framkommit i resningsärendet och här har redovisats hade varit känt för tingsrätten, är det sannolikt att det inte skulle ha förelegat tillräcklig bevisning för att fälla Sture Bergwall till ansvar för brotten. Resning bör därför beviljas i ansvarsdelen. Med hänsyn till att saken inte kan anses vara uppenbar ska målet återupptas i tingsrätt.”²⁶⁸

²⁶⁵ Beslut, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 28, s. 1.

²⁶⁶ Beslut, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 28, s. 6 f.

²⁶⁷ Beslut, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 28, s. 7 f.

²⁶⁸ Beslut, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 28, s. 8.

5.4 Ny rättegång

Någon ny dom har, vid tidpunkten för denna framställnings slutförande, inte meddelats. Extra åklagare Jörgen Lindberg beslutade att lägga ner åtalet mot Thomas Quick då tillräckliga skäl numera saknas för att Quick begått de åtalade gärningarna. Beslutet meddelades den 21 maj 2013.²⁶⁹ Lindberg avslutade sitt beslut med följande uttalande:

”Efter dessa särskilda påpekanden om utredningsuppgifterna och efter genomgång av ärendet finner jag vid en samlad bedömning att föreliggande uppgifter inte är tillräckliga för att kunna påräkna en fällande dom. Det saknas dessutom anledning anta att utredningen genom ytterligare utredningsåtgärder kan kompletteras i sådan omfattning att åtalet kan vidhållas. Vid sådant förhållande ska åtalet läggas ner.”²⁷⁰

Med anledning av åklagarens beslut att lägga ner åtalet, och utgången i tidigare fall i Thomas Quick-ärendet som återförvisats till tingsrätten,²⁷¹ kommer tingsrätten med all sannolikhet att ogilla åtalet och meddela frikännande dom.

5.5 Diskussion

5.5.1 Den ursprungliga brottsutredningen

Allmänt. Frågan om en misstänkt fått en rättvis rättegång börjar redan under förundersökningen. En rättvis rättegång förutsätter en rättvis behandling av alla instanser i rättskedjan. För hela rättskedjan gäller oskuldspresumtionen som överordnad princip. Principen innebär att var och en som anklagas för brott ska i rättslig mening betraktas som oskyldig tills hans eller hennes skuld har bevisats.

Förundersökningen ska skötas objektivt. De omständigheter som talar till den misstänktes fördel ska tas tillvara. Efter genomgång av materialet har jag noterat följande. Förhørsledare Penttinen och åklagare van der Kwast kan inte anses ha skött förundersökningen på ett objektivt sätt. Omständigheter som talade för att Quick var oskyldig undanhölls eller förvanskades. Deras arbetsmetoder tydde istället på att de hade en förutbestämd tes – att Quick var gärningsmannen – vilken de sedan till varje pris försökte styrka.

Förundersökningsprotokollets omfattning. Omfattningen av förundersökningen i det aktuella målet är 1 343 sidor. Trots den digra omfattningen synes inte allt material ha tagits med. Av åklagare Augustssons resningsansökan framgår det att en promemoria upprättad av förhørsledare Penttinen, rörande ett möte mellan Quick och journalisten

²⁶⁹ Beslut, Gällivare tingsrätt B 92/13, s. 1.

²⁷⁰ Beslut, Gällivare tingsrätt B 92/13, s. 19.

²⁷¹ Jfr bl.a. dom i Sundsvalls TR mål B 187-12 där situationen var liknande den i Appojaurefallet och Quick frikändes.

Lennart Hård, inte togs med i förundersökningsprotokollet. Promemorians innehåll synes tyda på att Quicks uppgifter rörande Appojauremorden inte uppkom spontant vid terapi utan efter en fråga av en journalist. Denna uppgift visar att åklagare van der Kwasts uppgift, att ”först i november 1994 började Quick i samband med terapisaftal på Sätters sjukhus tala om Appojauremorden”, inte är riktig.

Förhörens genomförande. En genomgång av förhörprotokollen visar att förhören ledda av Seppo Penttinen inte har genomförts på ett lämpligt sätt. En god förhørsledare ska framkalla självständiga och spontana svar och inte själv visa vad han eller hon tycker. Annars kan den förhörde rätta sig efter nyanser i frågorna och därmed återspegla förhørsledarens förväntningar. Mycket tyder på att förhörstekniken Penttinen använt sig av snarare har gått ut på att ”fiska” efter svar för att bekräfta en redan förutbestämd tes. Ett exempel som åklagare Augustsson lyfter fram i sin resningsansökan är att det var Penttinen som gav Quick namnet på den man som Quick senare påstod var en medgärningsman till mordet, nämligen Jonny Farebrink.

Rekonstruktionens genomförande. Rekonstruktionen som ägde rum den 10 juli 1995 var i själva verket två rekonstruktioner. Enligt Augustssons resningsansökan gjorde Quick först allt fel i förhållande till det förväntande. Efter en paus med enskild överläggning med Penttinen gjorde Quick sedan allt rätt. Endast den andra rekonstruktionen redovisades inför rätten. Åklagare van der Kwast återopade också en videoupptagning och fotobilaga som skildrade rekonstruktionen. Videoupptagningen synes ha förvanskats, annars hade pausen där Penttinen såg till att Quick fick veta hur han skulle agera uppmärksammas av rätten. Vidare saknade brottsplatsundersökningsprotokollet med foton de första bilderna när Quick gjorde saker som inte stämde överens med brottsutredningen.

Rätten till tystnad. Europadomstolen har slagit fast att rätten till tystnad ger den tilltalade ett skydd mot att otillbörligt tvång från myndigheter används för att pressa fram oriktiga erkännanden eller falska utsagor. Quick har dock enligt min mening inte utsatts för ett otillbörligt tvång i syfte att pressa fram ett erkännande. Quick ville tvärtom frivilligt erkänna sitt brott och eftergav på så vis sin rättighet till tystnad.

Ansvar. Kritiken avseende den ursprungliga brottsutredningen träffar förundersökningsledaren, vilken i detta fall är åklagaren. Förundersökningsledaren ansvarar för förundersökningen i sin helhet. I sin roll har åklagaren dessutom en uttalad rättssäkerhetsfunktion. Rättssäkerheten ställer krav på en objektiv och korrekt juridisk hantering. I detta fall ansvarar åklagaren för förundersökningens brister.

5.5.2 Hur förhåller sig rättens bevisvärdering till rättssäkerheten?

Rätten ska efter en samvetsgrann prövning av allt det som har förekommit i målet avgöra vad som är bevisat. Principen om fri bevisvärdering innebär

att det inte finns några legala regler för hur bevis ska värderas. Rätten är dock inte helt fri i sin bevisvärdering utan det finns en rad allmänna principer som ska tillgodose den enskildes rättssäkerhetsintressen. En del av dessa principer behandlas i kapitel 2.2 om *Bestämmelser och principer av betydelse för rättssäkerheten*.

Efter att ha granskat materialet i fallet har jag noterat följande.

Allmänt. Någon direkt bevisning i form av vittnesiakttagelser eller teknisk bevisning som band Quick till gärningen presenterades inte. Utredningen utgjordes istället i huvudsak av Quicks erkännande i kombination med hans kännedom om detaljer kring brottet som kunnat konstateras oberoende av erkännandet.

Struktureringen av bevisningen. Följande diskussion tar sikte på bevisvärderingen av muntliga utsagor. För att rätten ska få en överblick över bevissituationen och kunskap om var dess styrka och svaghet ligger bör en strukturering av bevisningen ske. Enligt Schelin bör denna bland annat innefatta en prövning av utsagans uppkomstbetingelser. Denna prövning bör omfatta varje led i beviskedjan som en utsaga utgör.

Uppgifterna som lämnades i tingsrätten och antecknades i domen ger inte en korrekt bild av hur berättelserna lämnades under förundersökningen. Under förundersökningen lämnade Quick ett flertal oriktiga och i vissa fall motstridiga uppgifter rörande centrala förhållanden. I tingsrätten presenterades endast en slutlig version. Hur denna slutliga version växt fram lämnades inga uppgifter om under huvudförhandlingen. Hade dessa oriktiga och motstridiga uppgifter redovisats inför rätten hade Quicks trovärdighet sannolikt minskat.

När bevisvärdet upp till beviskravet? Bedömningen av utsagan bör ta sikte på utsagans tillförlitlighet och inte i en allt för hög grad utsagepersonens trovärdighet. Av vad som går att utläsa av domen synes rätten inte ha gjort någon extensiv bedömning av vare sig utsagans tillförlitlighet eller Quicks trovärdighet.

Quick uppgav att han inte varit ensam på brottsplatsen utan att det förekom en medgärningsman vid namn Jonny. Jonny kunde dock inte bindas vid gärningarna i fråga och förundersökningen beträffande denne lades ner. För att bedöma Quicks trovärdighet när det gäller hans eget erkännande kan frågan ställas varför rätten inte kallade Jonny som vittne med stöd av 35 kap. 6 § RB. Hade rätten kallat Jonny som vittne hade den dels kunnat göra en bättre bedömning av Quicks trovärdighet, dels av utsagans tillförlitlighet.

Prövning av erkännande. Ett erkännande i brottmål ska behandlas som vilket bevis som helst och omfattas som alla bevis av den fria bevisprövningens princip. Erkännandet ska enligt processlagsberedningen inte tillmätas annan betydelse än andra upplysningskällor. Med andra ord har rätten en skyldighet att göra en självständig prövning av erkännandets

värde. Denna skyldighet regleras i 35 kap. 3 § 2 st RB. Rätten bör pröva om erkännandet är riktigt genom att ifrågasätta det och pröva vilka motiv som kan ligga bakom erkännandet.

Quick har frivilligt erkänt mordet på makarna Stegehuis. Med detta som bakgrund bör rätten pröva om det är ett så kallat frivilligt falskt erkännande. Motiv som kan ligga bakom denna typ av erkännande kan vara en strävan efter berömmelse. Av vad som går att utläsa av domen synes rätten inte ha ifrågasatt Quicks erkännande och prövat vilka motiv som kunnat ligga bakom det. Denna prövning är nära sammankopplad med prövningen av utsagens uppkomstbetingelser. Rätten hänvisar till ett sakkunnigtalande av docenten leg. psykologen Sven-Åke Christiansson som löd:

”Slutligen må i sammanhanget beaktas vad Christiansson uppgivit om Quicks minnesfunktioner samt sin uppfattning därom, att ingenting framkommit som ger stöd för att det från Quicks sida skulle föreligga ett falskt erkännande.”²⁷²

Vidare tar rätten intryck av kriminalinspektör Seppo Penttinen vittnesmål i vilket han uppger att Quick i allt väsentligt vidhållit sina tidigare lämnade uppgifter. Penttinen uppgav även i sitt vittnesmål att Quick redan den 23 november 1994 kunde uppge detaljer om bland annat brottsplatsen och tältets utseende som inte nämnts i media. Mot denna bakgrund drog tingsrätten slutsatsen att Quicks erkännande inte var falskt. Nu vet vi att underlaget tingsrätten baserade sin prövning på inte var fullständigt.

Erkännandets roll vid uppnåendet av kravet på en fullständig utredning. Med den fria bevisprövningens princip i åtanke torde ett klart erkännande som genomgått en grundlig prövning och tillmätts ett högt bevisvärde i teorin ensamt vara tillräckligt för en fällande dom om beviskravet kan anses uppnått. I doktrin och praxis har det dock getts uttryck för att huvudregeln vid de grövre brotten är att erkännanden måste stödjas av samverkande bevisning. Detta kan förklaras med att ett ensamt erkännande inte anses uppfylla kraven på en fullständig, robust utredning.

Kännedom om detaljer i brottets utförande som inte är kända för allmänheten kan ses som skilda från själva erkännandet och därmed utgöra samverkande bevisning. För att den tilltalades kännedom om fakta kring brottet ska ges något nämnvärt bevisvärde måste rätten pröva om det finns alternativa förklaringar än att den tilltalade begått brottet. I denna prövning bör rätten kontrollera vilka uppgifter som förekommit i massmedia. Av vad som går att utläsa av domen synes rätten inte ha gjort någon prövning av alternativa förklaringar. Rätten gör bedömningen att:

”ingenting framkommit som kan ge stöd för antagande att Quicks under förundersökningen lämnade uppgifter skulle grunda sig på information utifrån.”²⁷³

²⁷² Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 21.

²⁷³ Dom i Gällivare TR mål B 26/95, s. 20.

För att pröva en misstänkts kännedom om fakta kring brott kan brottsutredare genomföra rekonstruktioner av brottet. Vid rekonstruktioner finns risk för att den misstänkte anpassar sitt handlande efter åskådarnas reaktioner. Det är därför viktigt att rätten i sin prövning av den tilltalades utsagor och handlande uppmärksammar eventuella ändringar och inkonsekvenser i dessa. Av vad som går att utläsa av domen synes rätten inte ha gjort en extensiv bedömning av hur rekonstruktionen genomfördes och dess slutliga resultat. Istället har rätten hänvisat till kriminalkommisarie Jan Olssons vittnesmål. Olsson vittnade att Quick vid rekonstruktionen kunnat lämna uppgifter, som i alla väsentliga delar stämmer överens med de fynd och iakttagelser som gjordes vid brottsplatsundersökningen.

Sammanfattningsvis kan sägas att rätten inte gjorde en självständig prövning av Quicks erkännande. De förlitade sig i allt för hög grad på sakkunniguttalanden och vittnen som lämnade uppgifter om vad Quick uppgivit under förundersökningen. Detta medförde att Quicks erkännande tillmättes en alltför stor vikt. När Quick sedan tog tillbaka sitt erkännande fanns det inte tillräckligt med övrig bevisning kvar.

5.5.3 Försvarens roll

Enligt lagen ska försvararen ”tillvarataga den misstänktes rätt och i detta syfte verka för sakens riktiga belysning”. Det kan diskuteras om försvararen ska söka efter sanningen eller som Ekelöf menar att det är tillvaratagandet av den misstänktes rätt som står i fokus. Vidare kan det diskuteras om försvararen ska se till sin klients önskan att bli fälld eller se bortom detta och arbeta för att klientens rätt till en rättvis rättegång tillgodoses.

I detta fall har förutsättningarna funnits där och rättigheterna som den tilltalade och dess försvar ges, enligt bland annat Europakonventionen, synes inte ha kränkts. Dessa rättigheter kan efterges av försvaret vilket verkar ha hänt i detta fall. Om Quicks försvarare hade ifrågasatt åklagarens bevisning och lyft fram omständigheterna som nu lyfts fram i resningsansökan hade kanske utgången i målet blivit annorlunda.

Enligt min bedömning finns inte minsta anledning att tro att Quicks försvarare, Claes Borgström, medvetet medverkat till att en oskyldig person ska bli dömd. Till skillnad från Gällivare tingsrätt hade Borgström insyn i förundersökningen och hur den fortskred. Det kan tyckas att denna insyn borde fått Borgström att åtminstone tvivla på riktigheten i det hans klient berättat om. Men försvararen behöver inte, och bör inte heller, uttrycka någon mening om riktigheten av den tilltalades version av händelseförloppet. Bevisens bärkraft är det rättens sak att bedöma inte advokatens. Problemet i detta fall är att rätten inte hade ett fullständigt underlag att grunda sin bedömning på.

För att återgå till frågan om försvararen ska se till sin klients önskan eller se bortom denna och arbeta för att klientens rätt till en rättvis rättegång

tillgodoses. Det är möjligt att Borgström kanske borde ha insett att hans klient var en psykiskt sjuk person som erkände mord han inte begått. Men utrymmet för kritik anser jag ändå är begränsat eftersom försvarsadvokaten arbetar på uppdrag av sin klient och ingenting har framkommit som tyder på att Borgström medvetet skulle ha försummat sina förpliktelser och verkat för sakens oriktiga belysning.

6 Analys och slutsatser

6.1 Rättvis rättegång?

Allmänt. I rättegångsbalken finns inte någon uttrycklig, generell regel om att brottmålsrättegången ska vara rättvis. Däremot finns flera bestämmelser om sådant som fri bevisprövning, fri bevisvärdering, bestämmelser om objektivitet, saklighet och andra rättssäkerhetsaspekter. Av den sammantagna regleringen är det med andra ord underförstått att den som är misstänkt för ett brott ska behandlas på ett korrekt och juste sätt. Utöver detta finns i Europakonventionens artikel 6 en uttrycklig regel som innefattar rätten till en ”rättvis rättegång”.

Sammanfattningsvis kan på basis av det som berörts i framställningen konstateras följande:

- Material som talade för den tilltalades oskuld utelämnades i förundersökningsprotokollet.
- Förhören var inte kompetent genomförda.
- Polis och åklagare brast i objektivitet.
- Åklagarens redovisning av utredningsmaterialet var ofullständig och motsvarade i vart fall i vissa delar inte objektivitetskravet i 23 kap. 4 § RB.
- Rätten gjorde inte en strukturerad bevisprövning och beaktade därmed inte möjliga felkällor och varningssignaler i den tilltalades berättelse.
- Rätten gjorde inte en självständig prövning av erkännandets värde.
- Rätten fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet.
- Även om försvararens passiva hållning kan ifrågasättas är utrymmet för kritik avseende försvararens insatser begränsat.
- Den tilltalades anspråk på en rättvis rättegång tillgodosågs inte.
- Om målet hade hanterats på ett korrekt sätt skulle den tilltalade sannolikt ha frikänts.

Jag kommer nedan kommentera en del av iakttagelserna.

Åklagarens redovisning av utredningsmaterialet var ofullständig och motsvarade i vart fall i vissa delar inte objektivitetskravet i 23 kap. 4 § RB. Jag håller med uppfattningen i slutbetänkandet av förundersökningsutredningen och menar att åklagarens objektivitetsplikt också gäller under huvudförhandlingen. Åklagarens grundläggande uppgift är att verka för en materiellt riktig dom. En del i detta är att åklagaren har ett ansvar för att presentera sitt material inför rätten på ett objektivt sätt. Det är a och o att åklagaren bibehåller sin objektivitet, så till vida att alla relevanta omständigheter noggrant presenteras, för att rätten ska få en fullständig

utredningsbakgrund och ett fullständigt utredningsunderlag. Under huvudförhandlingen kan exempelvis inte åklagaren sluta ställa frågor till ett vittne som börjar tala i ett för åtalet oförmånlig riktning utan åklagaren måste fullfölja sitt förhör. En försvarare, som inte har någon uppgift förutom den att tillvarata sin huvudmans intressen, kan i motsvarande situation omedelbart avsluta förhöret. Detta visar att åklagaren måste bibehålla objektiviteten också i processkedet när det finns försvarare.

Rätten gjorde inte en strukturerad bevisprövning och beaktade därmed inte möjliga felkällor och varningssignaler i den tilltalades berättelse. En av de största svårigheterna vid bevisvärderingen uppkommer när trovärdigheten i en muntlig utsaga ska bedömas. Det finns en risk att rätten lägger alltför stor vikt vid det omedelbara intryck utsagan ger vid huvudförhandlingen. Det som rätten då bedömer är enbart det slutliga ledet i den beviskedja som utsagan utgör. Sättet på vilken utsagan uppkommit och risken för att utsagan har förändrats med tiden beaktas alltså inte vilket kan påverka utgången i målet. Därför är det av största vikt att rätten är medveten om de felkällor som kan påverka en utsaga och att den kan bedöma konsekvenserna av dem.

Schelin har forskat på ämnet bevisvärdering av utsagor i brottmål och hennes uppfattning är att domstolarna allt för ofta missaktar betydelsen av faktorer som efter inträffandet av en händelse kan påverka en iakttagares minnesbild. Enligt Schelin kan en strukturerad bevisprövning bidra till att domstolarna gör fler korrekta bedömningar.

Rätten fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet. Vid en första anblick ser tingsrättens dom oklanderlig ut. Det är först vid en genomgång av resningsansökningen och försvarets yttrande om resningsansökan som man förstår vilken skev bild domstolen har fått av presentationen. Utan starka skäl är det ytterst ovanligt att rätten, ens i de stora målen, i detalj går igenom förundersökningsprotokollet. Normalt kontrollerar rätten endast åklagarens förväntade tid för att avsluta målet.

Innan en bevisvärdering låter sig göras måste rätten bedöma om utredningskravet är uppfyllt. Brister i utredningen som inverkar på rättssäkerheten och frågan om den tilltalades skuld ska uppmärksammas av rätten vid dess bedömning av utredningen i målet. Rätten har ett slutligt ansvar för att utredningen i målet är robust nog för att rätten ska kunna fatta ett beslut. Detta ansvar omfattar således även det som omfattas av åklagarens ansvar. Rätten har en kvalitetssäkrande rättssäkerhetsfunktion som är viktig för rättssäkerheten. Om så inte har skett är det alltså rätten som bär ansvaret för denna brist. Rättens ansvar följer av bland annat 46 kap. 4 § 2 st RB men kan också härledas ur dess funktion i rättskedjan. Rättens kvalitetssäkrande rättssäkerhetsfunktion är viktig för rättssäkerheten i hela den brottsutredande verksamheten. Upprätthåller inte domstolen rättssäkerhetskraven kommer de inte heller upprätthållas i tidigare led.

Ytterst syftar rättegångsbalkens regler till att åstadkomma materiellt riktiga domar. Oklarheter ska undanröjas och händelseförlopp ska klarläggas så

långt som möjligt. Gällande rätt ställer ett krav på rätten att ta del av förundersökningsprotokollet och bedöma processmaterialets fullständighet. Detta betyder att rätten inte får grunda en fällande dom på ett processmaterial som innehåller brister som framkommit vid rätts kontroll av processmaterialet. Detsamma gäller om bristerna kunnat uppdagas vid en kontroll av förundersökningsprotokollet. Rätten har i detta fall inte tillräckligt granskat utredningen och detta har betydelse för att en felaktig fällande dom har meddelats.

6.2 Vad bör domstolarna göra framöver för att minska risken för felaktiga domar?

Rätten bör i högre grad tillse att objektiviteten blir tillfredsställande genom dess materiella processledning. Faktumet att åklagarens objektivitet lätt kan förbytas i viss ensidighet torde i de flesta fall kunna uppvägas av försvararens insatser. Försvararen har ju till sin uppgift att ta tillvara sin huvudmans intressen. I de flesta mål föreligger ett partsförhållande som tillgodoser kravet på kontradiktion. Kontradiktionsprincipen bygger på tanken att två parter med olika intressen – åklagaren och försvarsadvokaten – belyser frågor och lyfter fram fakta ur den bakomliggande utredningen. Men i ett mål där huvudmannens intressen inte sammanfaller med kontradiktionsprincipen utan där huvudmannen vill bli fälld för brottet hamnar försvararen i en svår sits med tanke på lojalitetskravet gentemot denne. Min bedömning är att med tanke på att försvararen arbetar på uppdrag av sin klient har denne inget ansvar att objektivt belysa en fråga.

Att se till att objektiviteten blir tillfredsställande är ett ansvar som ligger på rätten genom dess materiella processledning. Enligt Diesen torde det ”främst vara av detta skäl, att kontrollera åklagarens objektivitetsplikt, som en ”utredningsstandard” är föreskriven (i RB 46:4)”. Extra viktig är rätts skyldighet, att tillse att objektiviteten blir tillfredsställande, i fall där den åtalade erkänner och vill fällas för brottet.

Om presentationen låter som den gjorde i Gällivare tingsrätt då kommer man fram till den välskrivna och gedigna domen som justitiekansler Lambertz kallade den i sin granskning.²⁷⁴ Om åklagaren objektivt hade presenterat fakta i målet – till exempel genom att ta upp att Quick erkänt mord på ett 30-tal människor varav det senare visat sig att åtminstone två befann sig i livet – då kanske en varningsklocka hade börjat ringa under huvudförhandlingen.

Allting har väldigt stor betydelse från redovisningen, alltså objektivitetsprincipen är suveränt viktig vilket har med rätten till en rättvis rättegång att göra. ”Fair trial” gäller i allt en åklagare gör. Allt i en process

²⁷⁴ Läs gärna JK:s beslut 2006-11-28 (dnr nr 7449-06-21) rörande en anmälan om påstådda allvarliga brister vid genomförandet av förundersökningar angående mord m.m. som lett fram till Quick har åtalats och sedermera dömts för åtta fall av mord. JK beslutade att inte inleda förundersökning och inte heller i övrigt vidta någon ytterligare åtgärd.

måste vara absolut fair, absolut juste. Ingenting kan sägas med hundra procentig säkerhet och därför bör åklagaren vara ödmjuk inför sin uppgift och lyfta fram även sådana omständigheter som talar för den tilltalade. Sedan kan den sammantagna bedömningen medföra att omständigheterna som talar mot den tilltalade tar över så pass mycket att rätten har anledning att nå fram till att brottet är styrkt bortom rimligt tvivel.

Rätten bör i högre grad granska förundersökningen. Som framgått ovan har rätten inte tillräckligt granskat utredningen vilket fått till följd att domen grundats på ofullständigt underlag. I Appojauremålet synes rätten haft inställningen att dess ansvar sträckt sig till det under huvudförhandlingen förebringade processmaterialet. I samband med att åtalet väcktes har dock åklagaren, som sig bör, gett in förundersökningsprotokollet. Ett av skälen till att åklagaren måste redovisa förundersökningsprotokollet är att rätten ska kunna kontrollera förundersökningen. Med förundersökningsprotokollet som grund kan rätten utöva sin materiella processledning vars syfte är att se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver.

Det har varit omdiskuterat huruvida det är lämpligt att rätten läser förundersökningen på förhand och i slutändan hur pass aktivt rätten bör komplettera utredningen. Här kan det vara på sin plats att åter nämna den i Europakonventionen stadgade principen om kontradiktion. Kontradiktionsprincipen bygger på tanken att två parter med olika intressen lyfter fram fakta ur den bakomliggande utredningen. Huvudregeln är alltså att det ankommer på parterna att svara för bevisningen. Om detta inte görs uppstår en obalans i processen och domstolen får inte ett fullständigt material att grunda sitt avgörande på.

I samhällsdebatten har det provokativt hävdats att det funnits två åklagare i Appojauremålet.²⁷⁵ Grunden för den inställningen är att båda parter synes ha arbetat för att få Quick fälld. Quick ville bli fälld och gjorde detta klart för både polisen och sin försvarsadvokat. Om Quick istället förnekade brott är det närmast en självklarhet att hans försvarare både haft större möjligheter och därmed skyldigheter att lyfta fram omständigheter som talat för att Quick skulle vara oskyldig.

Först och främst ska det klargöras att Appojaurefallet tillsammans med de övriga sju fallen där Quick dömts för mord är unika. Det är svårt att hitta ett motsvarande fall där någon så enträget vädjat om att bli fälld och där förvararen haft en så svår roll. I ett sådant fall, där obalans i processen råder, är det av största vikt att rätten utövar sin materiella processledning för att se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver. Om åklagaren inte hade behövt lämna in förundersökningsprotokollet hade rättens möjlighet att utöva fungerande materiell processledning i hög grad begränsats. Detsamma gäller om förundersökningsprotokollet blir passivt liggande på rättens bord.

²⁷⁵ Bl.a. Svensson (2009), s. 209. Även Råstam är kritisk mot Borgströms insats, Råstam (2012), s. 331 ff.

En nackdel som lyfts fram är att förundersökningsprotokollet kan komma att på förhand påverka rättsinställning i skuldfrågan på bekostnad av vad som framkommer omedelbart vid huvudförhandlingen. Ett liknande resonemang kan föras gällande risken för att rätten påverkas av det som skrivs om fallet i tidningarna. Det är dock min uppfattning att risken för att rätten inte blir varse om utredningsbrister väger tyngre ur rättssäkerhetssynpunkt.

Med stöd av resonemanget ovan anser jag att kravet på att rätten ska granska förundersökningen och kvalitetssäkra utredningen ska skärpas. Det är en omdebatterad fråga om rätten ska ta del av förundersökningsprotokollet. Jag tycker fortfarande att rätten normalt sätt ska inta en mottagande roll och låta parterna själva stå för utredningen. Utredningskontrollansvaret bör alltså inte vara lika stort i alla brottmål. Den enkla anledningen till detta är att domstolarna saknar resurserna som krävs för att granska alla förundersökningsprotokoll som lämnas in. Istället föreslår jag ett utredningskontrollansvar i brottmål där livstids fängelse är med i straffskalan. Föreigger brister i utredningen ska rätten förordna om komplettering enligt 45 kap. 11 § RB.

Kontroll av utredningen och avstämning om denna är fullständig och robust nog för att rätten ska kunna fatta ett beslut kan förslagsvis ske vid en förberedande förhandling i domstol. Utöver detta bör rätten ha ett kontrollansvar för hur fakta presenterad under huvudförhandlingen förhåller sig till förundersökningen. Kontrollen bör ske genom ifrågasättande och avslöjande frågor till åklagaren. Här bör rätten fästa extra vikt vid ”det första förhöret” och jämföra hur det som kom fram där presenteras under huvudförhandlingen.

Rätten bör göra en självständig och strukturerad bevisvärdering som bland annat innehåller en prövning av en utsagas uppkomstbetingelser. Som framgått har Appojauredomen innefattat bristfälliga bevisvärderingar. Enligt principen om fri bevisvärdering finns inte några legala regler för hur bevis ska värderas. Lagförarbetena ger dock uttryck för vissa principer som rätten ska rätta sig efter. En av principerna som jag tidigare skrivit om är det i doktrin så kallade analyskravet. Analyskravet innebär att bevisprövningen inte får grundas på ett allmänt intryck av den totala bilden i målet utan rätten måste göra en diskursiv analys.

När rätten ska fastställa en utsagas bevisvärde bör den alltid göra en egen värdering av vad som sagts. Rätten bör inte enbart förlita sig på vad till exempel en förhørsledare mindes eller ansåg sig ha uppfattat rörande det som den tilltalade sade under förundersökningen. Rätten bör inte heller enbart förlita sig på vad en sakkunnig uttalat om risken för ett falskt erkännande. Styrkan av vad ett vittne eller sakkunnig påstått måste värderas av rätten.

För att rätten ska få en överblick över bevissituationen och kunskap om var dess styrka och svaghet ligger måste varje omständighet bedömas var för sig

genom en strukturerad bevisvärdering. Struktureringen kan hjälpa rätten att i någon mån kontrollera den egna beslutsprocessen. Totalintrycket av materialet får inte bli styrande. Den slutliga bedömningen bör göras på ett strukturerat och noga avvägt bevisunderlag. När en muntlig utsaga ska bedömas bör struktureringen bland annat innefatta en prövning av utsagans uppkomstbetingelser.

6.3 Avslutning

Hur kunde det gå så fel? Det är många faktorer som samspelat och bidragit till att det gick som det gjorde i Appojaurefallet. Stora likheter mellan de sju Quickfallen²⁷⁶ gör att framställningens slutsatser även kan appliceras på övriga sex fall.

Av förklarliga skäl har jag inom ramen för denna framställning endast kunna beröra en del av anledningarna. En faktor som jag inte har kunnat diskutera utförligt är rättspsykiatrins roll. Det var under terapisessionerna på Sätters sjukhus som allting började. Quick fick en enorm respons när han började framkalla barndomsminnen om sexuella övergrepp och hur detta ledde till att han började mörda unga pojkar. Det Quick eftersökte mest av allt var bekräftelse i terapin och därmed mer narkotika.²⁷⁷

Eftersom framställningen är avgränsad till endast ett fall, har jag inte kunnat diskutera gemensamma och övergripande faktorer som kan ha påverkat utgången i samtliga mål. En sådan faktor är lämpligheten i att det är samme åklagare och samme utredningsman som haft ansvar för samtliga mordfall där Quick dömts. Rimligen hade det varit nyttigt att låta nya färskas ögon ta tag i ärendets utveckling för nya perspektiv och synvinklar. Då hade också det som Pelle Svensson kallar för ”Blåkullesyndromet” – att teamet runt Quick blir helt övertygade av allt Quick säger, näst intill troende²⁷⁸ – kunnat undvikas. Ett annat sätt att undvika likformighet hade kunnat vara att låta två åklagare tillsammans ansvara för stora och komplicerade mål.

Det är viktigt att gå till botten med vad som hänt och hur det har kunnat bli så stora brister och felaktigheter. Förhoppningsvis kommer Justitiedepartementets stundande granskning diskutera och besvara frågorna som inte kunde tas upp här.²⁷⁹

²⁷⁶ ”Fallet Quick” består av sju fall som gick till åtal varav Appojaurefallet är ett dubbelmord. Totalt dömdes Quick således för åtta mord.

²⁷⁷ Råstam (2012), s. 114 ff.

²⁷⁸ Svensson (2009), s. 223 ff.

²⁷⁹ För vidare läsning i Quickfallet rekommenderas de journalistiska redogörelserna *Fallet Quick – Att skapa en seriemördare* skriven av Hannes Råstam och *Quick – Den stora rättsskandalen* skriven av Pelle Svensson.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

- Prop. 1986/87:89 Prop. 1986/87:89 om ett reformerat
tingsrättsförfarande
- SOU 1926:32. Processkommissionens betänkande angående
rättegångsväsendets ombildning
- SOU 1938:44. Processlagberedningens förslag till
rättegångsbalk
- SOU 1982:26. Översyn av rättegångsbalken 1. Processen i
tingsrätt
- SOU 2001:103. En modernare rättegång
- SOU 2011:45. Förundersökning – objektivitet, beslag,
dokumentation m.m.
- Ds Ju 1983:2. Rätten till offentlig försvarare

Litteratur

Böcker

- Axberger, Hans-Gunnar: *Eko-brott, Eko-lagar och Eko-domstolar. En rättspolitisk utvärdering av lagstiftningen mot ekonomisk brottslighet*, BRÅ Forskning 1988:3, Stockholm, 1988
- Björkman, Johanna, Diesen, Christian (red.), Forssman, Fredrik och Jonsson, Peter: *Bevis. Värdering av erkännande, konfrontationer, DNA och andra enskilda bevis*, Norstedts Juridik, Stockholm, 1997
- Bolding, Per Olof: *Går det att bevisa? Perspektiv på domstolsprocessen*, Norstedts Förlag, Stockholm, 1989
- Bring, Thomas och Diesen, Christian: *Förundersökning*, 4:e upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2009
- Brun, Hans, Diesen, Christian och Olsson, Thomas: *Bevispraxis. Bevis 5. Svensk bevispraxis 1948-1999*, Norstedts Juridik, Stockholm, 2000

- Bylund, Torleif: *Tvångsmedel I. Personella tvångsmedel i straffprocessen*, Iustus Förlag, Uppsala, 1993
- Danelius, Hans: *Mänskliga rättigheter. En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, 3:e upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2007
- Diesen, Christian: *Utevarohandläggning och bevisprövning i brottmål*, Juristförlaget, Stockholm, 1993
- Diesen, Christian: *Bevisprövning i brottmål*, Norstedts Juridik, Stockholm, 1994
- Eberwall, Lena: *Advokatetik i brottmål – en handbok*, Thomson Förlag, Stockholm, 2008
- Ekelöf, Per Olof och Boman, Robert: *Rättegång. Fjärde häftet*, 6:e upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 1992
- Ekelöf, Per Olof och Edelstam, Henrik: *Rättegång. Första häftet*, 8:e upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2002
- Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik och Heuman, Lars: *Rättegång. Fjärde häftet*, 7:e upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2009
- Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik och Pauli, Mikael: *Rättegång. Femte häftet*, 8:e upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2011
- Gärde, Natanael: *Nya rättegångsbalken jämte lagen om dess införande – med kommentar*, Faksimilutgåva, Norstedts Juridik, Stockholm, 1994
- Heuman, Maths, Lassen, Bengt och Brodin, Wilhelm: *Brottets beivrande*, Wahlström & Widestrand, Stockholm, 1952
- Jareborg, Nils: *Straffrättsideologiska fragment*, Iustus Förlag, Uppsala, 1992
- JK:s rättssäkerhetsprojekt: *Felaktigt dömda*, Elanders Gotab, Stockholm, 2006
- JK:s andra rättssäkerhetsprojekt: *Rättssäkerheten i brottmål*, Elanders Sverige, Mölnlycke, 2009
- Lindell, Bengt (red.), Eklund, Hans, Asp, Petter och Andersson, Torbjörn: *Straffprocessen*, Iustus Förlag, Uppsala, 2005
- Nowak, Karol: *Oskuldighetspresumtionen*, Norstedts Juridik, Stockholm, 2003

Peczenik, Aleksandar: *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, Fritzes Förlag, Stockholm, 1995

Råstam, Hannes: *Fallet Thomas Quick – Att skapa en seriemördare*, Ordfront, Stockholm, 2012

Schelin, Lena: *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Stockholms Universitet, Stockholm, 2006

Schelin, Lena: *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, omarbetad upplaga av Lena Schelins avhandling med samma titel, Norstedts Juridik, Stockholm, 2007

Stening, Anders: *Bevisvärde*, Liber Tryck, Stockholm, 1975

Svensson, Pelle: *Quick – Den stora rättsskandalen*, Blue Publishing, Stockholm, 2009

Sveriges Advokatsamfund: *Rättssäkerhetsprogram*, Grafo-Tryck, Simrishamn, 1988

Artiklar

Beyer, Claes: *Vad är rättssäkerhet?* I: Festskrift till Gotthard Calissendorff, Norstedts Förlag, Stockholm, 1990

Bolding, Per Olof: *Sannolikhet och bevisvärdering i brottmål*, I: SvJT 1953, s. 305-338

Diesen, Christian: *Utom rimligt tvivel – om beviskrav och bevisvärdering i brottmål*, I: JT 1996/97, s. 525-535

Diesen, Christian: *Bevisvärdering och vittnespsykologisk utsageanalys. Metodlikheter och metodskillnader*, I: JT 1999/00, s. 298-311

Diesen, Christian: *Bortom allt tvivel?*, I: Festskrift till Per Ole Träskman, Norstedts Juridik, Stockholm, 2011

Frändberg, Åke: *Om rättssäkerhet*, I: JT 2000-01, s. 269-280

Gregow, Torkel: *Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn*, I: SvJT 1996, s. 509-523

Heuman, Lars: *Domarens och åklagarens skyldighet att vara objektiva*, I: JT 2004/05, s. 42-60

Rune, Christer: *Förundersökningsprotokollet ut ur domstolsakten!*, I: SvJT 1992, s. 152-155

Träskman, Per Ole: *Kan gärningspersonens uppsåt bevisas med hållpunkter i sinnevärlden?*, I: Skuld och ansvar: straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson, Iustus, Uppsala, 1985

Träskman, Per Ole: *Presumtionen om den för brott misstänktes oskyldighet*, I: Festskrift till Lars Welamson, Norstedts, Stockholm, 1988

Träskman, Per Ole: *Rätten att förbli tyst*, I: JFT 1993, s. 594-617

Träskman, Per Ole: *Rimligt eller inget rimligt tvivel*, I: Festskrift till Lars Heuman, Jure Förlag, Stockholm, 2008

Övrigt

Beslut, Gällivare tingsrätt B 92/13

Beslut, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 28

Fitger m.fl., Rättegångsbalken (version till april 2013, Zeteo) kommentaren till 35 kap. 1 §

Fitger m.fl., Rättegångsbalken (version till april 2013, Zeteo) kommentaren till 35 kap. 3 §

Förklaring, Hovrätten för Nedre Norrland Ö 889-11, r 2:5

Förklaring, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 23

Förundersökningsprotokoll, Appojaurefallet inkl. bl.a. ansökan om stämning

Lambertz, Göran: *Ny lag behövs för att stärka rättssäkerheten*, DN Debatt, 2009-11-13, hämtat 2013-03-10, <http://www.dn.se/debatt/ny-lag-behovs-for-att-starka-rattssakerheten>

Resningsansökan, Hovrätten för Övre Norrland Ö 493-12, aktbil 1

Sveriges domstolars hemsida, hämtat 2013-03-10, <http://www.domstol.se/Om-Sveriges-Domstolar/Domstolarna/>

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA II 1943 s. 444
NJÄ 1980 s. 359
NJÄ 1980 s. 514
NJÄ 1980 s. 725
NJÄ 1982 s. 114
NJÄ 1982 s. 164
NJÄ 1985 s. 496
NJÄ 1985 s. 822
NJÄ 1986 s. 489
NJÄ 1986 s. 802
NJÄ 1986 s. 821
NJÄ 1987 s. 33
NJÄ 1989 s. 97
NJÄ 1990 s. 210
NJÄ 1990 s. 555
NJÄ 1991 s. 56
NJÄ 1991 s. 83
NJÄ 1991 s. 612
NJÄ 1992 s. 625
NJÄ 1994 s. 310
NJÄ 1995 s. 464
NJÄ 2004 N 47
NJÄ 2005 s. 237

Tingsrätterna

Dom i Gällivare TR mål B 26/95
Dom i Sundsvalls TR mål B 187-12